

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2022 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEARBOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2022

1

Vilnius 2022

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2022

1

Vilnius 2022

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-22-32

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Iliinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2022
© Straipsnių autoriai, 2022

STRAIPSNIAI

ANDRIUS JURKEVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

SMOLENSKO ŽEMĖS BAŽNYTINIAI PAREIGŪNAI 1395–1514 M.

ANOTACIJA. Lietuvos ir kaimyninių šalių istoriografijoje Stačiatikių bažnyčios struktūros paskiruose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės regionuose kaip pagrindinis tyrimų objektas pasirenkamos labai retai. Šiame straipsnyje aptarsime vieno regiono – Smolensko žemės – bažnytinis pareigūnus (vyskopus, vienuolynų archimandritus ir igumenus, cerkvių dvasininkus – šventikus ir diakonus) 1395–1514 m., kai šis regionas priklausė Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei. Dėmesys bus telkiamas į tris aspektus: Stačiatikių bažnyčios pareigūnų atsiradimo Smolensko žemėje laiką, jų prerogatyvas ir skyrimo tvarką.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Smolensko žemė, Stačiatikių bažnyčia, bažnytiniai pareigūnai.

ANNOTATION. The structures of the Orthodox Church in separate regions of the Grand Duchy of Lithuania were chosen as the main object of research very rare in the historiography of Lithuania and neighbouring countries. In this article, we will discuss the ecclesiastical officials (bishops of Smolensk, archimandrites and *ihumens* of monasteries, clergymen of churches – priests and deacons) of one region, the Land of Smolensk, during the period when this region was part of the Grand Duchy of Lithuania, from 1395 to 1514. The focus will be placed on three aspects: the time of the appearance of the ecclesiastical officials in the Land of Smolensk, their prerogatives, and the nomination procedure.

KEYWORDS: Grand Duchy of Lithuania, Land of Smolensk, Orthodox Church, ecclesiastical officials.

Įvadas

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) veikusios Stačiatikių bažnyčios, priklausiusios Kijevo metropolijai, istorija nedažnai tampa pagrindiniu Lietuvos istorikų tyrimų objektu¹. Dar rečiau Lietuvos istoriografijoje tiriamos Stačiatikių bažnyčios struktūros paskiruose LDK regionuose². Kaimyninių šalių istorikai taip pat retai kada užsiima tokio pobūdžio tyrimais³. Visgi jie gali reikšmingai prisidėti ne tik prie LDK stačiatikių bažnyčios istorijos, bet ir prie LDK valstybės raidos pažinimo. Šiame straipsnyje pasirinkome aptarti vieno LDK regiono – Smolensko žemės – bažnytinių pareigūnų (vyskupų, vienuolynų archimandritų ir igumenų, cerkvių dvasininkų – šventikų ir diakonų) istoriją 1395–1514 m., laikotarpiu, kai šis regionas priklausė LDK. Prieš kelerius metus tai jau padarėme savo disertacijoje⁴, tačiau tada į mūsų akiratį nebuvo patekę kanonų teisės ir kai kurie kiti svarbūs šaltiniai, aktualūs Kijevo metropolijos bažnytinių struktūrų pažinimui. Šiuos šaltinius verta pristatyti.

Tiriant Stačiatikių bažnyčios pareigūnų padėtį LDK itin aktualūs kanonų teisės šaltiniai⁵. Svarbiausiais tokio pobūdžio šaltiniais galima laikyti Stačiatikių bažnyčios kanonų teisės rinkinius, vadinamus nomokanonais. Anot šiuolaikinės rusų istorikės Marijos Korogodinos, viduramžiais ir naujaisiais laikais labiausiai paplitęs nomokanonas stačiatikių slavų žemėse buvo „XIV titulų sintagma“, Rusios žemėse vadinta *Кормчая книга*⁶

¹ Galime išskirti šiuos darbus: R. Černius, Konfesinis ir politinis XV a. pabaigos Bažnytinės Unijos aspektas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje, *Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*, sud. A. Bumblauskas ir R. Petrauskas, Vilnius, 1999, p. 235–262; to paties, Bažnytinė unija, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. V. Ališauskas... [et al.], Vilnius, 2001, p. 72–93; to paties, Brastos bažnytinė unija ir jos istorinis kontekstas, A. Mlodzianovskis, *Palaimintojo kankinio Juozapato, Polocko arkivyskupo, gyvenimo ir mirties simboliniai atvaizdai: šaltinis, vertimas ir studija*, sud. J. Liškevičienė, Vilnius, 2015, p. 329–400; D. Baronas, *Trys Vilniaus kankiniai: istorija ir gyvenimas (istorinė studija ir šaltiniai)*, Vilnius, 2000; to paties, Stačiatikiai, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra...*, p. 674–689; R. Girkontas, LDK stačiatikių bažnyčios ištakos. Kijevo metropolijos formavimosi ir struktūralizacijos X–XIII a. politinis aspektas, *Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono. Prof. Broniaus Dundulio atminimui*, vyr. red. I. Valikonytė, Vilnius, 2001, p. 43–66.

² Galime išskirti savo 2019 m. apgintą disertaciją, kurioje nagrinėjome Stačiatikių bažnyčios pareigūnus Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemėse: A. Jurkevičius, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės regioniniai valdžios elitai: Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių atvejai (1392–1579 m.): Dakto disertacija*, Vilnius, 2019, p. 103–110, 202–215, 347–353.

³ Galime išskirti nebent tik šiuolaikinio lenkų istoriko Antonio Mironowicziaus monografiją, kurioje jis tyrinėjo LDK stačiatikių bažnyčiai priklausiusios Turovo-Pinsko vyskupijos istoriją: A. Mironowicz, *Biskupstwo Turowsko-Pińskie w XI–XVI wieku*, Białystok, 2011.

⁴ A. Jurkevičius, min. veik., p. 103–110.

⁵ Už paskatinimą atkreipti dėmesį į šio pobūdžio šaltinius straipsnio autorius dėkoja kolegai Dariui Baronui.

⁶ M. В. Корогодина, *Кормчая книга в Галиции (XVI – начало XVII века)*, Санкт-Петербург, 2015, с. 12.

(„Vairinė knyga“⁶⁷), tad būtent šio nomokanono redakcijos ir nuorašai mums yra aktualesiausi. Atliekant tyrimą remtasi dar iki mūsų tiriamojo laikotarpio pradžios pasirodžiusios Senosios slavų, arba Jefremovo, redakcijos nomokanono „XIV titulų sintagma“ publikacija⁸ ir XIV–XVI a. buvusios Kijevo Rusios žemėse paplitusios to paties nomokanono Mazurino redakcijos publikacija⁹.

Šiam tyrimui svarbūs ir kiti šaltiniai, kurių sudarytojai rėmėsi įvairiais kanonais arba kurie turėjo papildyti nomokanonus. Vienas iš tokių šaltinių – Rusijoje viduramžiais paplitęs juridinio ir didaktinio pobūdžio tekstų rinkinys, vadinamas *Мерило праведное*¹⁰. Šio šaltinio pasirodymą galima sieti su XIII–XIV a. Anot šiuolaikinio rusų mokslininko Konstantino Veršinino, *Мерило праведное* yra glaudžiai susijęs su nomokanonais¹¹. Be to, šiam tyrimui aktualūs XV–XVI a. rankraščiuose išlikę Kijevo metropolijos stačiatikių arkivyskupų ir vyskupų¹², šventikų ir diakonų¹³,

⁷ V. K a r i k o v a s, Kormėja knyga, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. X: *Khmerai–Krelle. I–X tomo papildymai*, Vilnius, 2006, p. 622.

⁸ *Древнеславянская кормчая XIV титулов без толкований*, т. 1 = *Syntagma XIV titulorum sine scholiis secundum versionem palaeoslovenicam, adjecto textu graeco e vetustissimis codicibus manuscriptis exarato*, t. 1, труд В. Н. Бенешевича, издание Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук / consilio et auctoritate Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae edidit V. N. Beneševič, Санктпетербург / Petropoli, 1906.

⁹ *Мазуринская Кормчая. Памятник межславянских культурных связей XIV–XVI вв. Исследование. Тексты*, издание подготовили Е. В. Белякова... [et al.], Москва, 2002. Už galimybę susipažinti su šiuo Lietuvoje nelengvai prieinamu leidiniu straipsnio autorius dėkoja kolegai Sergejui Temčiniui.

¹⁰ Tyrime naudosimės šia publikacija: *Мерило праведное по рукописи XIV века*, издано под наблюдением и со вступительной статьей академика М. Н. Тихомирова, Москва, 1961; taip pat Rusijos valstybinės bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomo *Мерило праведное* rankraščio (Российская государственная библиотека, Отдел рукописей (toliau – РГБ ОР), ф. 304/1, № 15) skaitmeniniais vaizdais. Prieiga per internetą: <https://lib-fond.ru/lib-rgb/304-i/f-304i-15/> [žr. 2021 04 24].

¹¹ К. В. В е р ш и н и н, *Мерило Праведное в истории древнерусской книжности и права*, Москва, Санкт-Петербург, 2019, с. 6.

¹² XVI a. trečio ketvirčio mišiolas, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 19, b. 206, l. 145–156v; *Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи Археографической экспедицией Императорской Академии наук. Дополнены и изданы Высочайше учрежденною комиссиею*, т. 1: (1294–1598) (toliau – АСБА, т. 1), Санкт Петербург, 1836, док. № 375, с. 467–473; *Мазуринская Кормчая...*, с. 673–688; *Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической комиссией*, т. 6: *Памятники древнерусского канонического права*, ч. 1: *Памятники XI–XV в.* (toliau – РИБ, т. 6, ч. 1), Санкт Петербург, 1880, док. № 52, стлб. 437–464; *Сборник памятников по истории церковного права, преимущественно русского, кончая временем Петра Великого*, вып. 2, сост. В. Н. Бенешевич, Петроград, 1914, док. № III, с. 26–41.

¹³ Mums žinomi bendri stačiatikių šventikų ir diakonų skyrimo kanoninės tvarkos aprašai (РИБ, т. 6, ч. 1, док. № 131, стлб. 899–908; *Сборник памятников...*, вып. 2, док. № IV, с. 42–47), taip pat atskiri diakonų (XVI a. trečio ketvirčio mišiolas, LMAVB RS, f. 19, b. 206, l. 164–166; *Мазуринская Кормчая...*, с. 691–694) ir šventikų (XVI a. trečio ketvirčio mišiolas, LMAVB RS, f. 19, b. 206, l. 166–167v; *Мазуринская Кормчая...*, с. 694–697) skyrimo kanoninės tvarkos aprašai.

archimandritų¹⁴ skyrimo kanoninės tvarkos aprašai, raštų, suteikiamų skiriamiesiems stačiatikių arkivyskupams ir vyskupams, archimandritams, protopopams, šventikams, arkidiaconams ir diakonams, pavyzdžiai¹⁵, taip pat XIII a. pabaiga datuojami pamokymai išventintiems stačiatikių šventikams¹⁶, kurių Kijevo metropolijoje laikytasi dar ir XV–XVI a.¹⁷ Kai kurie minėtų šaltinių nuorašai iki šiol nepublikuoti. Turime omenyje Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje, Rusiškų rankraštinųjų knygų fonde nr. 19 saugomą bylą nr. 206. Tai mišiolas, šiuolaikinių mokslininkų datuojamas XVI a. trečiu ketvirčiu¹⁸.

Atskira šaltinių grupė galima laikyti Kijevo metropolitų raštus. Jie, kaip ir anksčiau minėti šaltiniai suteikia naudingos informacijos apie Stačiatikių bažnyčios pareigūnų padėtį LDK regionuose. Šiam tyrimui itin aktualus XV a. vidurio Kijevo metropolito Jonos raštas Kijevo metropolijos arkivyskupams ir vyskupams, kuriuo šie informuojami apie naujo Smolensko vyskupo išrinkimą¹⁹. Šis raštas yra vienintelis mums žinomas tiriamąjo laikotarpio dokumentas, kuriame detalios aprašomos Smolensko vyskupo paskyrimo aplinkybės ir Kijevo metropolito vaidmuo skiriant šį pareigūną.

Mums aktualūs ir naratyvinių šaltinių duomenys. Galima išskirti tiriamuoju laikotarpiu ir vėliau sukurtus rusų ir Lietuvos metraščių nuorašus, XIX a. pirmoje pusėje – XXI a. pradžioje publikuotus daugiatomiam leidinyje „Pilnas rusiškų metraščių rinkinys“ (*Полное собрание русских летописей*). Juose randame nemažai informacijos apie kai kurių XIV a. – XVI a. pradžios Smolensko vyskupų paskyrimo aplinkybes.

Remdamiesi šaltinių ir istoriografijos duomenimis, šiame straipsnyje nagrinėsime tris aspektus: Stačiatikių bažnyčios pareigūnų atsiradimo Smolensko žemėje laiką, prerogatyvas ir pareigybių skyrimo tvarką. Ateityje taip pat planuojame tirti Stačiatikių bažnyčios

¹⁴ XVI a. trečio ketvirčio mišiolas, LMAVB RS, f. 19, b. 206, l. 156v–158v.

¹⁵ Ten pat, l. 159–161; *РИБ*, т. 6, ч. 1, док. № 133, стлб. 911–918; *Сборник памятников...*, вып. 2, док. № V, с. 48–52.

¹⁶ *РИБ*, т. 6, ч. 1, док. № 7, стлб. 101–110.

¹⁷ Е. В. Белякова, Поучение новопоставленному священнику в восточнославянской традиции, *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*, 2015, № 3 (61), с. 14; К. В. Вершинин, *min. veik.*, p. 209.

¹⁸ *Кириллические рукописные книги, хранящиеся в Вильнюсе. Каталог*, сост. Н. Морозова, Vilnius, 2008, с. 71–72; С. Темчин, Рукописи кимбаровского собрания Супрасльского Благовещенского монастыря (1532–1557 гг.), *Клугоўра*, т. 54, 2010, p. 176; Н. Морозова, Сводный каталог кириллических рукописных книг, хранящихся в Литве: Предварительные материалы, *Slavistica Vilnensis*, vol. 61, 2016, с. 308.

¹⁹ О. А. Абеленцева, *Митрополит Иона и установление автокефалии Русской Церкви*, Москва–С.-Петербург, 2009, Грамоты и послания Митрополита Ионы, док. № 23, с. 364–365; *Русский феодальный архив XIV – первой трети XVI века*, т. 3 (toliau – *РФА*, т. 3), текст подготовлен А. И. Плигузовым, Г. В. Семенченко, Л. Ф. Кузьминой, под редакцией В. И. Буганова, Москва, 1987, Приложение, док. № 11, с. 600–601.

pareigūnų Smolensko žemėje karjeros ypatybes (dėl ribotos straipsnio apimties dabar to nesiimame daryti).

Pareigybių genezė, pareigūnų prerogatyvos

Svarbiausi Stačiatikių bažnyčios pareigūnai Smolensko žemėje buvo Smolensko vyskupai. Jie šaltiniuose pradedami minėti nuo XII a. pirmos pusės²⁰. Smolensko vyskupiją 1136 m. įkūrė Smolensko kunigaikštis Rostislavas Mstislavičius²¹. Kada tiksliai atsirado pirmieji Smolensko žemės vienuolynų archimandritai ir igumenai bei cerkvių dvasininkai, nežinoma. Rusų istoriko ir archeologo Leonido Aleksejevo teigimu, XII–XIII a. Smolenske jau buvo keli vienuolynai²². Lenkų istoriko Piotro Chomiko surinkti duomenys šiam teiginiui neprieštarauja. Jo teigimu, pirmasis Smolensko apylinkėse vienuolynas buvo Šv. Boriso ir Glebo vyrų vienuolynas, įkurtas apie 1137 m. Netrukus, apie 1146 m., Smolenske buvo įkurtas ir pirmasis moterų vienuolynas – Šv. Kozmo ir Damijono²³.

Dėl tiriamojo laikotarpio Smolensko vyskupijos, kartu ir vyskupų administracinės jurisdikcijos ribų istorikai pateikia įvairių nuomonių. Šiuolaikinėje historiografijoje teigiama, kad Smolenską prijungus prie LDK 1395 m., Smolensko vyskupui bažnytiniu požiūriu, be paties Smolensko, buvo pavaldžios ir Dorogobužo, Viazmos, Belajos, Toropeco bei Veližo vietovės²⁴. Tačiau visų šių vietovių priklausymą Smolensko vyskupijai po 1395 m. galintys pagrįsti šaltinių duomenys mums nežinomi. Smolensko žemei tuo metu priklausiusios Dorogobužo ir Viazmos vietovės²⁵ veikiausiai įėjo ir į Smolensko vyskupijos sudėtį. Veližas iki XVI a. pradžios priklausė Vitebsko žemei²⁶, kurios teritorija tiriamuoju laikotarpiu priklausė Polocko vyskupijai (nuo XV a. pradžios arkivyskupijai). Tad vargu ar Veližas galėjo priklausyti Smolensko vyskupijai. Belajos ir Toropeco bažnytinė priklausomybė lieka neaiški.

²⁰ Я. Н. Щапов, *Государство и церковь Древней Руси X–XIII вв.*, Москва, 1989, Приложение II, с. 212; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, Białystok, 2003, s. 294.

²¹ Anksčiau Smolensko žemė bažnytiniu požiūriu buvo pavaldi Perejeslavlio vyskupui (R. Girkontas, min. veik., p. 55).

²² Л. В. Алексеев, *Смоленская земля в IX–XIII вв. Очерки истории Смоленщины и Восточной Белоруссии*, Москва, 1980, с. 243.

²³ P. Chomiak, *Życie monastyczne w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI wieku*, Kraków, 2013, s. 167–168, 176, 194.

²⁴ Žr. ten pat, p. 166.

²⁵ Šių vietovių priklausymą Smolensko žemei pagrindėme savo disertacijoje: A. Jurkevichius, min. veik., p. 47–50.

²⁶ Ten pat, p. 217.

Anot lenkų istoriko Antonio Mironowicziaus, LDK 1359 m. užėmus Smolensko žemei priklausiusį Mstislavljį, sumažėjo ne tik šio politinio regiono, bet ir Smolensko vyskupijos teritorija. Mstislavlis esą tapo pavaldus Polocko vyskupijai (nuo XV a. pradžios Polocko arkivyskupijai)²⁷. Panašią nuomonę viename iš savo straipsnių išsakė ir baltarusių istorikas Vasilis Varoninas. Anot jo, Mstislavlis Polocko vyskupijai buvo priskirtas maždaug tarp 1359 ir 1404 m.²⁸ Vis dėlto naujesni tyrimai rodo, kad Mstislavlis Smolensko vyskupijai liko pavaldus ir po to, kai buvo prijungtas prie LDK. Polocko arkivyskupo jurisdikcijai jis perėjo ne anksčiau kaip XV a. viduryje²⁹. Pastarąją nuomonę patvirtina šaltinių duomenys³⁰. Todėl galima teigti, kad bent iki XV a. vidurio Smolensko vyskupijos teritorija buvo didesnė nei Smolensko žemės teritorija.

Tiesa, XVI a. pradžioje Smolensko vyskupas Varsonofijus pamėgino primesti savo administracinę valdžią Mstislavliui ir įgyti teisę rinkti ten dešimtinę. Visgi jam tai nepavyko, Mstislavlis liko Polocko arkivyskupo jurisdikcijoje³¹. Polocko arkivyskupui Eufemijui palankų sprendimą 1511 m. priėmęs Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis neargumentavo jo kanonų teisės normomis, bet tikėtina, kad į jas apeliavo Polocko arkivyskupas arba Smolensko vyskupas. Rusios žemėse žinomame juridinio ir didaktinio pobūdžio tekstų rinkinyje, vadinamame *Мерило праведное*, minima, kad pasisavinęs kitos vyskupijos žemės valdą arba ką nors kita, vyskupas privalo pasisavintą objektą grąžinti³². O nomokanono „XIV titulų sintagma“ Mazurino redakcijoje minima, kad vyskupas netektų savo pareigų, jeigu imtų skirti šventikus arba diakonus kitoje vyskupijoje arba pradėtų joje atlikinėti kokius nors kitus administracinius veiksmus be vietos vyskupo leidimo³³. Smolensko vyskupas Varsonofijus galėjo jaustis teisus, nes Mstislavlis išties kadaise priklausė Smolensko vyskupijai. Tuo tarpu Polocko arkivyskupas Eufemijus ir vietos bajorai argumentavo arkivyskupo teisę rinkti dešimtinę Mstislavlyje tuo, jog Polocko arkivyskupa tai darė ne vieną dešimtmetį, o Smolensko vyskapai nereiškė teisių į šią rinkliavą³⁴.

Smolensko vyskapai atliko įvairias funkcijas. Viena svarbiausių buvo teisminė. Smolensko vyskupo teismo jurisdikcija buvo apibrėžta 1136 m. Smolensko kunigaikščio

²⁷ A. Mironowicz, *Kościół prawosławny...*, s. 158.

²⁸ В. Варонін, Полацкія архіепіскапы прашай паловы XVI стагоддзя (біяграфічныя матэрыялы), *Silva rerum nova: Штудыі ў гонар 70-годдзя Георгія Я. Галенчанкі*, рэд. калегія: А. Дзярновіч (адказны сакратар)... [et al.], Вільня–Мінск, 2009, с. 61.

²⁹ *Полоцкіе граматы XIII – начала XVI века*, т. 2, отв. ред. А. Л. Хорошкевич, Москва, 2015, с. 287.

³⁰ *Полоцкіе граматы XIII – начала XVI века*, т. 1, отв. ред. А. Л. Хорошкевич, Москва, 2015, док. № 465, с. 637.

³¹ Ten pat.

³² *Мерило праведное...*, с. 193–194; XIV a. pergamentinis rankraštis *Мерило праведное*, РГБ ОР, ф. 304/1, № 15, л. 96–96об.

³³ *Мазуринская Кормчая...*, с. 129–131, 138, 503, 512.

³⁴ *Полоцкіе граматы...*, т. 1, док. № 465, с. 637.

Rostislavo Mstislavičiaus išduotame rašte. Vyskupas įgijo teisę pats teisti jam tiesiogiai pavaldžius žmones, nagrinėti su santuokiniu gyvenimu susijusias bylas³⁵. Neabejotina, kad ir tiriamuoju laikotarpiu Smolensko vyskupai turėjo teisę savo teismuose nagrinėti bažnytinius reikalus ir Stačiatikių bažnyčiai pavaldžių žmonių bylas arba patikėti tokių bylų nagrinėjimą savo dvarų pareigūnams (dešimtininkams, vietininkams)³⁶. Tačiau šią teisę Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero valdymo laikais nuolat pažeidinėdavo Smolensko vietininkai ir pavietininkiai. Valdovas ne vieną kartą rašė Smolensko vietininkams drausdamas taip elgtis, tačiau tai nepadėjo³⁷. XV a. pasauliečiai kišdavosi ne tik į Smolensko, bet ir į įvairių kitų Kijevo metropolijai priklaususių stačiatikiškų vyskupijų reikalus. Viena tokių buvo Peremislio vyskupija Lenkijoje. 1469 m. LDK ir Lenkijos valdovas Kazimieras išleido raštą, draudžiantį pasauliečiams kištis į šios vyskupijos reikalus³⁸. Vėlesni LDK ir Lenkijos valdovai Aleksandras bei Žygimantas Senasis taip pat dėjo pastangas siekdami įtvirtinti LDK ir Lenkijos stačiatikių bažnyčios juridines teises. Smolensko vyskupams neabejotinai buvo svarbu tai, kad šie du valdovai 1499 m. kovo 20 d., 1502 m. gruodžio 26 d. ir 1511 m. liepos 2 d. patvirtino Kijevo metropolijai pavaldžių stačiatikių dvasininkų teisę nagrinėti stačiatikių bažnytines bylas ir uždraudė tai daryti pasaulietiniams pareigūnams bei katalikų dvasininkams³⁹.

Smolensko kunigaikščio Rostislavo Mstislavičiaus 1136 m. raštu buvo apibrėžta ne tik Smolensko vyskupo teismo kompetencija, bet ir vyskupijos pajamos, jų šaltiniai, nurodytos valdos, kurias kunigaikštis suteikė Smolensko Švč. Dievo Motinos soborui ir vyskupui⁴⁰. Anot Valentino Sedovo, Smolensko Švč. Dievo Motinos soborui ir vyskupui 1136 m. raštu suteiktos valdos – Drosenskojės ir Jasenskojės kaimai, Moišinskajės žemė Pogonovičiuose, Nimikorskajės ežerai su pievomis, Sverkovų Lukų pievos ir Kolodarskojės ežeras – priklausė Smolensko kunigaikščio domenui⁴¹. Šios valdos neabejotinai buvo netoli Smolensko⁴².

³⁵ *Древнерусские княжеские уставы, XI–XV вв.*, подготовил Я. Н. Шапов, Москва, 1976, с. 141–145.

³⁶ *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею*, т. 13: *Акты Главного Литовского трибунала* (toliau – *АВАК*, т. 13), Вильна, 1886, док. № 5, с. 17.

³⁷ *Lietuvos Metrika, knyga nr. 5 (1427–1506), Užrašų knyga 5* (toliau – *LM 5*), parengė A. Baliulis, A. Dubonis, D. Antanavičius, Vilnius, 2012, dok. nr. 17, p. 45–46.

³⁸ В. А. Беднов, *Православная церковь в Польше и Литве (по Volumina Legum)*, Минск, 2002, с. 43–44.

³⁹ *Ж. В. А. Воронин*, К проблеме взаимоотношений православных и католиков в Великом княжестве Литовском в конце XIV – середине XVI в., *Исторический вестник*, 2014, т. 7 (154): *Литва, Русь и Польша XIII–XVI вв.*, с. 149–150.

⁴⁰ *Древнерусские княжеские уставы...*, с. 141–145.

⁴¹ В. Седов, *Сельские поселения центральных районов Смоленской земли (VIII–XV вв.)* (сер. *Материалы и исследования по археологии СССР*, № 92), Москва, Ленинград, 1960, с. 31.

⁴² Л. В. Алексеев, Домен Ростислава Смоленского, *Средневековая Русь*, редкол.: Г. К. Вагнер, Д. С. Лихачев (предс.), П. А. Раппопорт, Москва, 1976, с. 53.

Lyginant su XII a., tiriamuoju laikotarpiu Smolensko vyskupo žemėvalda buvo gerokai pakitusi. Toje vietoje, kur buvo Jasenskojės kaimas, XV a. pabaigoje egzistavo Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvaras Jasenaja⁴³. O Pogonovičiai XV a. antroje pusėje priklausė Anastazijai Bogdanovajai Sviruničiai. Jai mirus Lietuvos didysis kunigaikštis Kazimieras Pogonovičius suteikė Vaskai Basai⁴⁴.

Apie kitas vietas, 1136 m. raštu suteiktas Smolensko Švč. Dievo Motinos soborui ir vyskupui, informacijos neturime. Tikėtina, kad šios valdos buvo atimtos prijungus Smolensko žemę prie LDK. Tokią prielaidą daryti leidžia Prosčių valdos atvejis. 1465 m. sausio 31 d. Proščiai buvo suteikti Smolensko vyskupui Misailui. Suteiktą fiksuojančiame įrašė minima, kad

[...] nuo seno tie prostiečiai yra bažnytiniai, senuose įrašuose įrašyti, o atėmęs [prostiečius – A. J.] juk buvo didysis kunigaikštis Vytautas, užsirūstinęs ant pirmojo vyskupo, ir buvo suteikęs [prostiečius – A. J.] Nesterui Terpigorjevui, o po to [prostiečius – A. J.] valdė kiti bajorai ir miestiečiai, iki pat šio meto [...]⁴⁵.

Labai tikėtina, kad Proščius Vytautas atėmė supykęs ant Smolensko vyskupo Michailo I, kuris Vytautui 1395 m. užėmus Smolenską atsisakė savo pareigų⁴⁶. Vargu ar šis valdovas kompensavo Smolensko vyskupui padarytus materialinius nuostolius. Ukrainiečių istoriko Andrijaus Blanutos atliktas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto ekonominės veiklos tyrimas rodo, jog jis Stačiatikių bažnyčiai suteiktis teikdavo itin retai⁴⁷.

XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje dėl Maskvos valstybės karinės ekspansijos Smolensko vyskupai prarado dalį administruotų valdų Smolensko žemėje (Pogostiščės, Liubunės, Bliževičių, Pečkų valsčius)⁴⁸. Tačiau LDK centrinė valdžia stengėsi bent iš dalies kompensuoti nuostolius. 1497 m. Smolensko vyskupui Juozapui I Bulgarinovičiui buvo

⁴³ *Lietuvos Metrika, knyga nr. 6 (1494–1506), Užrašymų knyga 6* (toliau – LM 6), parengė A. Baliulis, Vilnius, 2007, dok. nr. 606, p. 346.

⁴⁴ *Lietuvos Metrika, knyga nr. 4 (1479–1491), Užrašymų knyga 4* (toliau – LM 4), parengė L. Anužytė, Vilnius, 2004, dok. nr. 127, p. 138.

⁴⁵ *Lietuvos Metrika, knyga nr. 3 (1440–1498), Užrašymų knyga 3*, parengė L. Anužytė ir A. Baliulis, Vilnius, 1998, p. 43–44: [...], издавна тые Прощане церковные, в старых записех записаны, а отнял был деи княз великий Витовтъ, розневав ся на первого владыку, и дал был Нестеру Терпигореву, а потомъ державали иные бояре и мещичи, ажъ и до тыхъ мествъ [...].

⁴⁶ С. П. Писарев, *Княжеская местность и храм князей в Смоленске. Историко-археологическое исследование в связи с историей Смоленска*, Смоленск, 1894, с. 96; P. Chomic, min. veik., p. 177–178.

⁴⁷ Žt. A. Blanutsa, *Polityka ekonomiczna wielkiego kniazia litewskiego Witolda na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego po unii w Horodle – szkic problemu, Unia w Horodle na tle stosunków polsko-litewskich. Od Krewa do Zaręczenia wzajemnego Obojga Narodów*, pod red. S. Górczyńskiego, Warszawa, 2015, s. 105–110.

⁴⁸ *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Maskvos valstybės sutartys. 1449–1556 metai. Šaltinių publikacija* (toliau – LDKMVS), sudarė, parengė, vertė M. Sirutavičius (serija: *Lietuvos užsienio politikos dokumentai. XIII–XVIII a.*), Kaunas–Vilnius, 2016, dok. nr. 4, 5, p. 83, 87, 93–94, 98–99.

suteikta žemės įkurdinti 120 žmonių, atvykusių iš Maskvos ir Tverės⁴⁹. Už parodytą lojalumą 1500–1503 m. karo su Maskvos valstybe metu kitas Smolensko vyskupas Juozapas II Soltanas gavo 3 dvarus Palenkėje, Bielsko pavieta: Tapilecą, Baciutus ir Piščiovą⁵⁰. Be to, Smolensko vietininkas Jurgis Andriejaitis Solohubavičius davė Juozapui II Soltanui valdyti tuščią Kapustynės kaimelį Smolensko žemėje. 1507 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis jam patvirtino šį kaimelį⁵¹.

Galima konstatuoti, kad iki pat 1514 m., kai Smolenską užėmė Maskvos valstybės kariuomenė, Smolensko vyskupai disponavo stambia žemėvalda. Bažnytines ir asmenines valdas jie administravo padedami savo dvarų pareigūnų ir tarnų. 1499 m. kaip Smolensko vyskupo Juozapo I Bulgarinovičiaus vietininkas jo valdomame Gorų dvare minimas kažkoks Grinka⁵².

Smolensko vyskupai, kaip ir kiti Kijevo metropolijos vyskupai ir arkivyskupai, savo teisę į bažnytinės žemėvaldos administravimą galėjo argumentuoti kanonų teise. Pagal ją vyskupijos bažnytinę žemėvaldą vyskupas turėjo administruoti padedamas jam pavaldžių šventikų ir diakonų⁵³, o mirus vyskupui bažnytinį vyskupijos turtą metropolitas privalėdavo perduoti naujam vyskupui⁵⁴. Atrodo, kad Smolensko vyskupijos atveju pastarosios normos tiriamuoju laikotarpiu buvo laikomasi, nes duomenų apie Smolensko vyskupų ir Kijevo metropolitų ginčus dėl Smolensko vyskupijos bažnytinio turto neturime. Tuo tarpu apie šventikų ir diakonų įtraukimo į Smolensko vyskupijos bažnytinės žemėvaldos administravimą mastą sunku vienareikšmiškai spręsti. Turimi duomenys apie Smolensko žemės dvasininkus leistų teigti, kad jų administracinė valdžia dažniausiai apsiribodavo tik jiems tiesiogiai pavaldžiomis cerkvėmis ir šių cerkvių žemės valdomis.

Kita Smolensko vyskupų funkcija buvo rūpinimasis tikinčiųjų sielovada, visuomenei brangiais tikėjimo simboliais. Įvairiuose metraščiuose minima, jog 1456 m. Smolensko vyskupas Misailas kartu su Smolensko miestiečiais nuvyko į Maskvą ir prašė Maskvos kunigaikščio grąžinti kadaise iš Smolensko pavogtą Švč. Dievo Motinos ikoną. Prašymas

⁴⁹ *LM 6*, dok. nr. 219, p. 155; *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией*, т. 1: (1340–1506) (toliau – *A3P*, т. 1), Санкт Петербург, 1846, док. № 144, с. 166–168.

⁵⁰ *Lietuvos Metrika, knyga nr. 25 (1387–1546), Užrašų knyga 25*, par. D. Antanavičius ir A. Baliulis, Vilnius, 1998, dok. nr. 220, p. 273–274. Juozapas II Soltanas 1506 m. kovo 11 d. šiuos dvarus užrašė Supraslio vienuolynui (*Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа*, т. 9, Вильна, 1870, док. № 2, с. 6–7).

⁵¹ *Lietuvos Metrika, knyga nr. 8 (1499–1514), Užrašų knyga 8* (toliau – *LM 8*), par. A. Baliulis, R. Firikovičius ir D. Antanavičius, Vilnius, 1995, dok. nr. 228, p. 206–207.

⁵² Ю. М. М і к у л ь с к і, *Miscellanea з архіўных і бібліятэчных сховішчаў (XV–XVIII ст.)*, *Беларуская даўніна. Studia et fontes*, 2016, вып. 3, с. 168.

⁵³ *Мазуринская Кормчая...*, с. 240–242, 514–515; *Мерило праведное...*, с. 170–171, 208; XIV a. pergamentinis rankraštis *Мерило праведное*, РГБ ОР, ф. 304/1, № 15, л. 84об.–85, 103об.

⁵⁴ *Древнеславянская кормчая...*, т. 1, с. 168; *Мазуринская Кормчая...*, с. 198.

buvo patenkintas ir ikona iškilmingai perduota atvykusiesiems⁵⁵. Šio įvykio įtraukimas į metraščių pasakojimus rodo, kad Švč. Dievo Motinos ikonos kultas buvo svarbi Smolensko gyventojų religinės tradicijos dalis⁵⁶. Taip pat aišku, kad už jos puoselėjimą didžiausia atsakomybė teko Smolensko vyskupui.

Smolensko vyskupai aktyviai dalyvavo ir politiniame Smolensko žemės gyvenime. Tarp šio regiono gyventojų, prašančių Lietuvos valdovų suteikti jiems aktualių privilegijų, būdavo ir Smolensko vyskupų⁵⁷. 1514 m. Maskvos valstybės kariuomenei apsiautus Smolenską ir jį užėmus, aiškiai buvo matoma Smolensko vyskupo Varsonofijaus politinė reikšmė⁵⁸.

Kaip ir kiti Kijevo metropolijos vyskupai ir arkivyskupai, Smolensko vyskupai dalyvavo Kijevo metropolito rinkimuose. Antai vyskupas Savastijanas 1415 m. lapkričio 15 d. dalyvavo išrenkant Kijevo metropolitu Grigalių Camblaką⁵⁹. Smolensko vyskupai taip pat turėjo teisę dalyvauti renkant ir skiriant kitus Kijevo metropolijos vyskopus ir arkivyskopus⁶⁰. Smolensko vyskupų teisė dalyvauti renkant ir skiriant Kijevo metropo-

⁵⁵ *Иоасафовская летопись*, под редакцией А. А. Зимины, Москва, 1957, с. 47–48; *Полное собрание русских летописей* (toliau – ПСРЛ), т. 8, VII: *Продолжение летописи по Воскресенскому списку*, Санктпетербург, 1859, с. 144–145; ten pat, т. 12: *Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью*, Санктпетербург, 1901, с. 109–110; ten pat, т. 18: *Симеоновская летопись*, Санктпетербург, 1913, с. 209–210; ten pat, т. 25: *Московский летописный свод конца XV века*, Москва–Ленинград, 1949, с. 273–274; ten pat, т. 26: *Вологодско–Пермская летопись*, Москва–Ленинград, 1959, с. 213–214; ten pat, т. 27: *Никаноровская летопись; Сокращенные летописные своды конца XV века*, Москва–Ленинград, 1962, с. 118–119; ten pat, т. 28: *Летописный свод 1497 г.; Летописный свод 1518 г. (Уваровская летопись)*, Москва–Ленинград, 1963, с. 112–113, 280–281; *Русская Летопись по Никонову списку. Изданная под смотрением Императорской Академии Наук*, ч. 5: *с 1407 до 1462 год*, Санктпетербург, 1789, с. 279–280. Rusų istoriko Aleksejaus Sirenovo pastebėjimu, XV–XVI a. Maskvos valstybėje buvo siekiama sakralizuoti Rusios erdvę gabenant į Maskvą bažnytines relikvijas iš kitų Rusios vietovių (А. В. Сиренов, «Святая Русь»: сакрализация отечественного прошлого и русских земель в культуре Московской Руси XVI–XVIII вв., *Религия и русь, XV–XVIII вв.* (сер. *Post-Древняя Русь: у истоков наций Нового времени*), отв. сост., отв. ред. серии А. В. Доронин, Москва, 2020, с. 359).

⁵⁶ Plg. ikonų garbinimo svarbą kitose stačiatikiškose vietovėse: D. C. Waugh, *Religion and Regional Identities: the Case of Viatka and the Miracle-Working Icon of St. Nicholas Velikoretskii*, *Die Geschichte Russlands im 16. und 17. Jahrhundert aus der Perspektive seiner Regionen*, hrsg. von Andreas Kappeler (ser. *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, Bd. 63), Wiesbaden, 2004, S. 259–278; Ю. М. Микельский, *Гісторыя іконы Божай Маці Менскай (да XVIII ст.)*, *Беларуская даўніна*, 2014, вып. 1, с. 59–96.

⁵⁷ *LM 5*, dok. nr. 561, p. 376; М. М. Кром, *Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в.* (сер. *Исторические исследования*), 2-е изд., Москва, 2010, Приложение I, с. 261.

⁵⁸ М. М. Кром, *мин. veik.*, p. 245; ПСРЛ, т. 37: *Устюжские и вологодские летописи XVI–XVIII вв.*, Ленинград, 1982, с. 101–102.

⁵⁹ *АЗР*, т. 1, док. № 24, с. 33.

⁶⁰ XVI a. trečio ketvirčio mišiolas, LMAVB RS, f. 19, b. 206, l. 145–156v; АСБА, т. 1, док. № 375, с. 467–473; *Древнеславянская кормчая...*, т. 1, с. 62, 269; *Мазуринская Кормчая...*, с. 128–129, 133, 143,

litus, arkivyskopus ir vyskopus tiesiogiai susijusi su įvairiuose kanonų teisės šaltiniuose užfiksuota pareiga dalyvauti kasmetiniuose Kijevo metropolito ir arkivyskupų bei vyskupų bažnytiniuose susirinkimuose (soboruose)⁶¹, kuriuose, be įvairių kitų reikalų, būdavo sprendžiami ir bažnytinių pareigūnų skyrimo klausimai.

Tiriamąjį laikotarpį šaltiniuose neminima, jog Smolensko vyskupai būtų skyrę, tvirtinę arba atšaukę iš pareigų kitus Stačiatikių bažnyčios pareigūnus Smolensko žemėje – vienuolynų archimandritus ir igumenus bei cerkvių dvasininkus. Tačiau tikėtina, kad tokią teisę bent dalies šių pareigūnų atžvilgiu Smolensko vyskupai turėjo. Taip teigti leidžia mums žinomas XV a. vidurio Kijevo metropolito Jonos raštas, kuriame minima naujai paskirto Smolensko vyskupo pareiga šventinti Smolensko vyskupijos teritorijoje buvusias cerkves, iššventinti naujus dvasininkus⁶². Be to, apie Kijevo metropolijos arkivyskupų ir vyskupų teisę skirti savo vadovaujamose arkivyskupijose ir vyskupijose žemesniuosius dvasininkus – protopopus, šventikus, arkidiakonus ir diakonus – užsimeinama nomokanone „XIV titulų sintagma“ ir įvairiuose kituose šaltiniuose⁶³, o juridinio ir didaktinio pobūdžio tekstų rinkinyje *Мерило праведное* minima, kad vienuolyne išrinktą igumeną arba archimandritą į pareigas paskiria vyskupas⁶⁴.

1395–1514 m. Smolenske ir jo apylinkėse veikė Avraamijaus, Koložos, Pečioros, Švč. Dievo Motinos Globėjos, Švč. Trejybės, Šv. Arkangelo Mykolo, Šv. Boriso ir Glebo, Šv. Dvasios, Šv. Išganytojo, Šv. Petro vienuolynai, Švč. Dievo Motinos soboras, Šv. Afanasijaus, Šv. Arkangelo Mykolo, Šv. Barbaros, Šv. Boriso ir Glebo, Šv. Dvasios, Šv. Jono, Šv. kankinės Paraskevės, Šv. Kryžiaus Išaukštinimo, Šv. Panteleimono cerkvės⁶⁵.

495, 510, 673–688; *РИБ*, т. 6, ч. 1, док. № 52, стлб. 437–464; *Сборник памятников...*, вып. 2, док. № III, с. 26–41; М. В. Чистякова, Новонайденные отрывки из Кормчей в прологе Национального музея им. А. Шептицкого, *Slavistica Vilnensis*, 2020, vol. 65(1), с. 24, 27.

⁶¹ *Древнеславянская кормчая...*, т. 1, с. 69; *Мазуринская Кормчая...*, с. 203–205, 512–513; *Мерило праведное...*, с. 183–187; XIV a. pergamentinis rankraštis *Мерило праведное*, РГБ ОР, ф. 304/1, № 15, л. 91–93; М. В. Чистякова, *min. veik.*, p. 26, 27.

⁶² О. А. Абеленцева, *min. veik.*, nr. 23, p. 365; *РФА*, т. 3, Приложение, док. № 11, с. 601.

⁶³ *Древнеславянская кормчая...*, т. 1, с. 62; *Мазуринская Кормчая...*, с. 495; *Мерило праведное...*, с. 192; XIV a. pergamentinis rankraštis *Мерило праведное*, РГБ ОР, ф. 304/1, № 15, л. 95об.; *РИБ*, т. 6, ч. 1, док. № 7, 133, стлб. 108, 914–918; *Сборник памятников...*, вып. 2, док. № V, с. 49–52; М. В. Чистякова, *min. veik.*, p. 24, 27.

⁶⁴ *Мерило праведное...*, с. 282–283; XIV a. pergamentinis rankraštis *Мерило праведное*, РГБ ОР, ф. 304/1, № 15, л. 139об.–140.

⁶⁵ *Archiwum ksiągąt Lubartowiczów Sanguszków w Slawucie*, t. 1: (1366–1506), pod kierownictwem Z. L. Radziwińskiego, przy współudziale P. Skobielskiego i B. Gorczaka, Lwów, 1887, dok. nr. 71, p. 67; P. Chomiak, *min. veik.*, p. 167–185, 194–195; M. Klovas, Privačios fundacijos ir donacijos stačiatikių cerkvėms bei vienuolynams Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 6, sud. A. Dubonis, Vilnius, 2018, p. 126; *LDKMS*, dok. nr. 4, 5, p. 83, 87, 93–94, 98–99; *Lietuvos metraščių. Vychovo kronika* (serija: *Lituanistinė biblioteka*, 10), vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė

Cerkvių buvo ir kitose Smolensko žemės vietovėse. XV a. pabaigoje minimi Bolvaničių neidentifikuotos cerkvės, Nemčinovo Šv. Mikalojaus cerkvės ir Novoje Selo Kristaus Gimimo cerkvės (pastaroji buvo Viazmos Švč. Trejybės cerkvės (soboro?) padalinys⁶⁶) šventikai⁶⁷, o XVI a. pradžioje minimos neidentifikuotos cerkvės Smolensko žemės bajorų Ivano Ivanovičiaus Koškos ir Ivano Sviridonovo valdose Roslavlyje⁶⁸, taip pat Švč. Dievo Motinos Gimimo ir Šv. Konstantino ir Elenos cerkvės prie Nogatės upės (netoli Smolensko)⁶⁹. Vienuolynų archimandritai ir igumenai vadovavo vienuolynams, atstovavo vienuolių interesams, administravo vienuolynų žemėvaldą ir pajamas⁷⁰. Apie cerkvių dvasininkų funkcijas duomenų neturime. Jie turėjo vadovauti pamaldoms, administruoti cerkvių žemėvaldą.

Pareigybių skyrimo tvarka

Apie tiriamuoju laikotarpiu pareigas ėjusių Smolensko vyskupų skyrimo tvarką informacijos turime nemažai. Iš metraščių sužinome, jog 1383 m. gruodį Kijevo metropolitas Pimenas Smolensko vyskupu paskyrė Michailą I⁷¹. Tačiau Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kariuomenei 1395 m. rugsėjo 28 d. užėmus Smolenską, Michailas

R. Jاسas, Vilnius, 1971, p. 132; *LM 4*, dok. nr. 77, p. 115–116; *LM 5*, dok. nr. 186, 206, 264, p. 114, 128, 170; *LM 6*, dok. nr. 19, 219, 298, 477, 509, p. 63, 155, 195, 281, 299; *LM 8*, dok. nr. 80, 220, 238, 357–359, 425, 470, p. 126, 201–202, 212, 277–279, 316–317, 343–344; М. Капраль, Смолянин Гермула у Львові в 1467 році, *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 2010, вип. 45, с. 548; Ю. М. Мікульскі, *Miscellanea z архіўных і бібліятэчных сховішчаў (XIV–XVII ст.)*, *Беларуская даўніна. Гістарычны альманах*, 2015, вып. 2, с. 265–266, 268–269; *Рукописные книги собрания М. П. Погодина. Каталог*, вып. 1, редакторы выпуска: О. В. Творогов, В. М. Загребин, Ленинград, 1988, док. № 312, с. 224; *Сборник Императорского русского исторического общества*, т. 35: *Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско–Литовским государством*, т. 1: *(с 1487 по 1533 год)* (toliau – *Сб. РИО*, т. 35: *ПДС*, т. 1), под редакцию Г. Ф. Карпова, С. Петербург, 1882, док. № 75, с. 400; Н. В. Трофимовский, *Историко-статистическое описание Смоленской епархии*, Санктпетербург, 1864, с. 218–220, 257–258, 266; В. І. Ульяновський, *Історія церкви та релігійної думки в Україні. У трьох книгах*, кн. 1: *Середина XV – кінець XVI століття*, Київ, 1994, с. 83.

⁶⁶ А. А. Турилов, „Правило и наказание о душегубстве“ и Послание митрополита Ионы Глезны вяземскому попу Давыду, *От оренней Руси к России нового времени. Сборник статей. К 70-летию Анны Леонидовны Хорошкевич*, сост. А. В. Юрасов, отв. ред. В. Л. Янин, Москва, 2003, с. 103.

⁶⁷ *LM 5*, dok. nr. 155, 210, p. 101, 130; *Смоленщина в документах Литовской метрики первой половины XVII в. Владельцы и их маестности* (сер. *Библиотека журнала «Край Смоленский»*), автор-сост. В. А. Прохоров, ред. Ю. Н. Шорин, Смоленск, 2017, с. 336, 351; А. А. Турилов, *min. veik.*, p. 106.

⁶⁸ *Сб. РИО*, т. 35: *ПДС*, т. 1, док. № 77, с. 446.

⁶⁹ Ю. М. Мікульскі, *Miscellanea z архіўных і бібліятэчных сховішчаў (XIV–XVII ст.)*, с. 266, 269, 270.

⁷⁰ *LM 8*, dok. nr. 220, 357–359, 470, p. 201–202, 277–279, 343–344.

⁷¹ *ПСРЛ*, т. 8, с. 49; *ten pat*, т. 28, p. 248.

I atsisakė savo pareigų ir nebegrižo į Smolenską (atrodo, kad pilies užėmimo metu jis buvo išvykęs). Panašu, kad Vytauto valdžios Smolenske nenorėjo pripažinti ir kitas vietos dvasininkas – Šv. Boriso ir Glebo vienuolino archimandritas Simeonas. Jis po 1395 m. rugsėjo 28 d. atsisakė šių pareigų ir išvyko iš Smolensko⁷².

Netrukus po Michailo I pasitraukimo Smolenske atsirado naujas vyskupas. Sprendžiant pagal metraščių duomenis, 1396 m. kovo arba balandžio mėnesį Kijevo metropolitas Kiprijonas Smolensko vyskupu paskyrė Nasoną. Jo kandidatūrai neabejotinai turėjo įtakos Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto pozicija. Kiprijonas Smolensko vyskupo pareigas Nasonui suteikė tuo metu, kai su Maskvos kunigaikščiu Vasilijumi I buvo atvykęs į Smolenską ir susitiko su Vytautu⁷³.

Kiprijonas pasižymėjo kaip geras strategas, siekęs sustiprinti savo, kaip Kijevo metropolito, įtaką. Todėl jam turėjo būti aktualu palaikyti gerus santykius su Vytautu⁷⁴. Tačiau sprendžiant pagal Voskresenijos metraščio ir XV a. pabaigos Maskvos metraščių sąvado duomenis, Kiprijonas nenusisuko nuo Smolensko vyskupo pareigų atsisakiusio Michailo I. Šis kartu su Černigovo ir Briansko bei Lucko vyskupais lydėjo Kiprijoną jam vykstant iš Kijevo į Maskvą (ją pasiekė 1397 m. spalio 7 d.). Įdomu tai, kad Voskresenijos metraštyje ir XV a. pabaigos Maskvos metraščių sąvade aprašant šią kelionę Michailas I įvardijamas kaip Smolensko vyskupas⁷⁵, nors tuo metu Smolensko vyskupu jau buvo paskirtas Nasonas. Be to, Švč. Trejybės metraštyje minima, kad 1402 m. gegužės 6 d. miręs Michailas I Smolenske vyskupavo 19 metų⁷⁶. Žinome, kad jis realiai Smolensko vyskupo pareigas ėjo maždaug 12 metų – apie 1383–1395 m., tad į minėtą 19 metų laikotarpį Švč. Trejybės metraščio autorius ar autoriai įtraukė ir paskutinius maždaug septynerius Michailo I gyvenimo metus, kai jis iš tiesų jau nėjo Smolensko vyskupo pareigų. Šios aplinkybės leidžia teigti, kad Michailas I po 1395 m. išsaugojo Smolensko vyskupo titulą, bet šių pareigų nebeatliko. Tikrasis vyskupas buvo Nasonas.

Po Nasono Smolensko vyskupo pareigas ėjusiam Savastijanui jas taip pat suteikė Kijevo metropolitas. Iš metraščių sužinome, kad tai padarė Kijevo metropolitas Fotijus,

⁷² С. П. Писарев, min. veik., p. 96; Р. С. Чомик, min. veik., p. 177–178.

⁷³ ПСРЛ, т. 8, с. 69; ten pat, т. 28, p. 252. Apie Nasono paskyrimo Smolensko vyskupu politinį kontekstą plačiau žr. M. Grala, *Biskupi i władcy świeccy Rusi w orbicie politycznych wplywów Moskwy doby metropolity Cypriana (Historia, Hereditas, Ecclesia)*, t. 9, seria pod redakcją A. Bruzdzińskiego i T. Graffa), Kraków, 2020, s. 187–188.

⁷⁴ Жг. П. Бочек, Митрополит Киприан – защитник Православной Церкви в Восточной Европе в конце XIV – начале XV веков, *Latopisy Akademii Supraskiej*, vol. 5: *Synody Cerkwi prawoslawnej w I Rzeczpospolitej*, 2014, s. 67–68; И. Мейендорф, *Византия и Московская Русь (сер. История. География. Этнография)*, Москва, 2021, с. 197–205.

⁷⁵ ПСРЛ, т. 8, с. 70–71; ten pat, т. 25, p. 227.

⁷⁶ М. Д. Прислков, *Троицкая летопись. Реконструкция текста*, Москва–Ленинград, 1950, с. 455.

atvykęs į Kijevą maždaug tarp 1411 m. sausio ir 1412 m. rugsėjo 8 d.⁷⁷ O po Savastijano Smolensko vyskupo pareigas ėjusio Gerasimo paskyrimas pasižymėjo tam tikromis išskirtinėmis aplinkybėmis. „Didžiojo kunigaikščio Vytauto pagyrimė“ minima, jog Vytauto „valia ir noru“ su Kijevo metropolito Fotijaus „palaiminimu“ Gerasimas buvo perkeltas atlikinėti vyskupo pareigų iš Vladimiro vyskupijos į Smolensko vyskupiją. Tai turėjo įvykti po 1420 m. gegužės 25 d., kai Gerasimas dar ėjo Vladimiro vyskupo pareigas, ir prieš 1428 m. rugpjūčio 14 d., kai jis jau buvo Smolensko vyskupas⁷⁸.

Kijevo metropolito Fotijaus sprendimą perkelti vyskupą Gerasimą iš Vladimiro vyskupijos į Smolensko vyskupiją, atsižvelgiant į Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto valią, galima traktuoti kaip siekį palaikyti gerus santykius su Vytautu. Vargu ar pastarajam be Fotijaus pritarimo būtų pavykę perkelti Gerasimą į Smolensko vyskupiją. Visgi Lietuvos didžiųjų kunigaikščių kišimasis į Kijevo metropolijos reikalus nebuvo vien tik Vytauto laikų reiškinys. 1434 m. sausio 12 d. Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Kęstutaitis pripažino Kijevo metropolitu tapusio Smolensko vyskupo Gerasimo bažnytinę valdžią ir įpareigojo jį toliau eiti Smolensko vyskupo pareigas⁷⁹.

Mūsų pateikti duomenys apie Smolensko vyskupus Nasoną ir Gerasimą liudija Lietuvos didžiųjų kunigaikščių siekį kištis į Kijevo metropolijos reikalus ir daryti įtaką vietos arkivyskupų bei vyskupų paskyrimams. Tačiau bent iki XV a. vidurio Smolensko vyskupas neabejotinai skirdavo Kijevo metropolitai. Mums žinomas šio laikotarpio Kijevo metropolito Jonos raštas Kijevo metropolijai pavaldiems arkivyskupams ir vyskupams, kuriuo šie informuojami apie naujo Smolensko vyskupo išrinkimą. Šis raštas yra vienintelis mums žinomas tiriamojo laikotarpio dokumentas, kuriame detalai aprašomos Smolensko vyskupo paskyrimo aplinkybės ir Kijevo metropolito vaidmuo skiriant šį pareigūną. Tai unikalus dokumentas Smolensko žemės istorijai tyrinėti, o jo publikacijos parengtos užsienyje išleistuose leidiniuose, kurie Lietuvoje nelengvai prieinami. Tad šia me straipsnyje pravartu pateikti visą dokumento tekstą:

Ставленная грамота архиепископом и епископом, суцим под пределом святейшия Киевския и всея Руския митрополия.

Иона, милостью божьею митрополит всея Руси.

По благодати, данной нам от пресвятого и живоначального духа еже ставити архиепископы и епископы по обычаю уреченных градов в епископях, якоже то изначала божественая зборная святая церковь предала, по тому же и смирение наше с суцими

⁷⁷ ПСРЛ, т. 17: *Западнорусския летописи*, Санктпетербург, 1907, стлб. 55; ten pat, t. 35: *Летописи белорусско-литовские*, Москва, 1980, с. 33.

⁷⁸ Ten pat, t. 17, st. 417–420.

⁷⁹ С. По л е х о в, *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века*, Москва, 2015, Приложение I, док. № 10, с. 533–534.

боголюбивыми епископы имярек, имеюще с собою на се и волю и хотение и прочих всех боголюбивых епископ русских, по избранию же благодати святого духа избрахом в святейшую епископию имярек священноинока или будет архимандрита имярек, и поставихом епископом.

И сего ради долъжни суть благороднии князи и честнаявленнии сановни людие, и великое священническое и христоименитое все исполнение святого людства по нашему благословению честь въздаяти ему по превышьшему Христову евангельскому заветанию, к святым своим учеником и апостолом глаголющему: «Слушай, рече, вас, мене слушает; отменяя, мене отменяется и пославшего мя», и «примляя пророка в имя пророче, мзду пророчю приимет; и приемляй праведника в имя праведниче, мзду праведничю приимет». И сего ради ведуще се, яко елико кто честь въздает святителю, и тая честь к самому Христу възходит, от него же и мзды чаяти сторицею. Вы же, благороднии князи мои, архимандриты и священноиноци, и иноци, и весь христоименитый народ, благоповиновение и покорение, и послушанье имете к нему, яко присному своему епископу, с всяцем благопокорением и любовию. А отнюд уже убо долъжен есть о святем душе възлюбленной сын и съслужебник нашего смирения, епископ смоленский имярек, от евангельских и апостольских, и от отеческих преданиих правильных блюсти, елика сила, и в всем своем пределе по правилному всякому извещению церкви свецати и в цетци и в подъяконы ставити, и в попы свершати и священноиноки, с испытъством всяко доволно духовным настоятельство духовное уставляти и всяко церковное дело по правилному всякому исправляти, яко присный епископ своея епископы, не имея забавления никакова ни от кого же.

И сего ради дана бысть ему и грамота сия нашего смирения на утверждение сего боголюбиваго епископа смоленскаго имярек на Москве, месяца которого будет и лета и прочая.⁸⁰

Nagrinėjant pacituoto rašto tekstą, į akis krenta tai, kad nei data, nei naujojo Smolensko vyskupo vardas nenurodomi. Vienos šio rašto publikacijos⁸¹ parengėjų nuomone, Jonai einant Kijevo metropolito pareigas, Smolensko vyskupu galėjo būti paskirtas tik vienas kituose šaltiniuose minimas Smolensko vyskupas – Misailas⁸². Šią nuomonę patvirtina 1459 m. datuojamas Jonos (tuo metu vadovavusio nebe bendrai Kijevo metropolijai, o atskirai nuo Kijevo Maskvos metropolijai) raštas Smolensko vyskupui Misailui, kuriame užsimenama, jog būtent Jona skyrė Misailą Smolensko vyskupu⁸³. Anksčiau

⁸⁰ Dokumento tekstas skelbiamas pagal РФА, т. 3, Приложение, док. № 11, с. 600–601. Kita to paties dokumento publikacija: О. А. Абеленцева, *min. veik.*, nr. 23, p. 364–365.

⁸¹ РФА, т. 3.

⁸² А. И. Плигузов, Г. В. Семенченко, Неопубликованные грамоты из Сборника ГИМ, увар. 512, ten pat, t. 3, p. 598.

⁸³ О. А. Абеленцева, *min. veik.*, nr. 48, p. 426; *Русский феодальный архив XIV–первой трети XVI века* (сер. *Studia historica*) (toliau – РФА), Москва, 2008, док. № 24, с. 139.

minėtas Jonos raštas Kijevo metropolijos arkivyskupams ir vyskupams rašytas Maskvoje. Atsižvelgdami į šią ir kitas aplinkybes, šio rašto publikacijos parengėjai datuoja jį ne anksčiau kaip 1451 m. vasario 9 d.⁸⁴ Misailas kaip Smolensko vyskupas pirmą kartą minimas 1451 m. kovo 27 d.⁸⁵, tad šios pareigos jam veikiausiai buvo suteiktos 1451 m., tarp vasario 9 d. ir kovo 27 d.

Cituotame rašte minima, jog Smolensko vyskupą išrinko ir paskyrė Kijevo metropolitas kartu su jam pavaldžiais Kijevo metropolijos vyskupais. Neaišku, kaip dažnai Kijevo metropolitai įtraukdavo sau pavaldžius arkivyskopus ir vyskopus į Smolensko ir kitų Kijevo metropolijos arkivyskupų bei vyskupų rinkimo ir skyrimo procedūrą. Tačiau žinome, kad būta mėginimų įtvirtinti tokią tvarką. Tai patvirtina mums žinomas rašto, suteikiamo skiriamiesiems Kijevo metropolijos arkivyskupams ir vyskupams, pavyzdys⁸⁶, kurio turinys panašus į pacituotą Kijevo metropolito Jonos raštą Kijevo metropolijos arkivyskupams ir vyskupams dėl naujo Smolensko vyskupo išrinkimo. Be to, mėginimus įtvirtinti Kijevo metropolijos arkivyskupų ir vyskupų privalomą dalyvavimą renkant ir skiriant šiuos pareigūnus liudija XV–XVI a. rankraščiuose išlikęs Kijevo metropolijos arkivyskupų ir vyskupų skyrimo kanoninės tvarkos aprašas. Šiuo metu mums žinomi keturi skirtingi šio aprašo nuorašai, datuojami 1423 m.⁸⁷, 1456 m.⁸⁸, XV a. pabaiga⁸⁹ ir XVI a. trečiu ketvirčiu⁹⁰. Apraše minima, kad atsilaisvinus arkivyskupo arba vyskupo vietai, metropolitas privalo sukviesti likusius metropolijos arkivyskopus ir vyskopus į bendrą susirinkimą. Jame dalyvauti buvo privaloma, nuo šios prievolės būdavo atleidžiama tik dėl rimtų priežasčių. Susirinkę arkivyskupai ir vyskupai turėjo išrinkti tris kandidatus į atsilaisvinsią arkivyskupo arba vyskupo vietą, o metropolitas iš jam pasiūlytų trijų kandidatų turėjo pasirinkti vieną asmenį ir skirti jį arkivyskupu arba vyskupu. Kijevo metropolito Jonos rašte Kijevo metropolijos arkivyskupams ir vyskupams dėl naujo Smolensko vyskupo išrinkimo ir rašto, suteikiamo skiriamiesiems šios metropolijos arkivyskupams ir vyskupams, pavyzdyje neužsimenama apie rėmimąsi aptariamu arkivyskupų ir vyskupų

⁸⁴ А. И. Плигузов, Г. В. Семенченко, *min. veik.*, p. 598.

⁸⁵ А. Jurkevičius, *min. veik.*, p. 498.

⁸⁶ XVI a. trečio ketvirčio mišiolas, LMAVB RS, f. 19, b. 206, l. 159v–160v.

⁸⁷ Publikuojamas *РИБ*, т. 6, ч. 1, док. № 52, стлб. 437–464; *Сборник памятников...*, вып. 2, док. № III, с. 26–41.

⁸⁸ Publikuojamas *АСБА*, т. 1, док. № 375, с. 467–473.

⁸⁹ Publikuojamas *Мазуринская Кормчая...*, с. 673–688. XV a. pabaiga datuojamas nomokanono „XIV titulų sintagma“ Mazurino redakcijos Maskvos dvasinės akademijos nuorašas, kuriame įrašytas aptariamas Kijevo metropolijos arkivyskupų ir vyskupų skyrimo kanoninės tvarkos aprašas (žr. Е. В. Белякова, *Список Московской Духовной Академии, «Кормчая Ивана Волка Курицына», Мазуринская Кормчая...*, с. 91).

⁹⁰ Įrašytas LMAVB RS, f. 19, b. 206, l. 145–156v. Kaip minėjome įvade, XVI a. trečiu ketvirčiu datuojamas LMAVB RS, f. 19, b. 206 saugomas mišiolas.

skyrimo kanoninės tvarkos aprašu, tačiau šiame rašte ir pavyzdyje pateikta informacija neprieštaruoja apraše deklaruotai tvarkai.

Istoriografijoje Kijevo metropolijos arkivyskupų ir vyskupų skyrimo kanoninės tvarkos aprašo reikšmė vertinama nevienodai. Anot šiuolaikinio rusų istoriko Sergejaus Bogdanovo, jame užfiksuota arkivyskupų ir vyskupų skyrimo procedūra susijusi su XIV a. pabaigos – XV a. pradžios pokyčiais, t. y. Kijevo metropolitų įtakos renkant arkivyskopus ir vyskopus sustiprėjimu⁹¹. Tuo tarpu M. Korogodinos nuomone, apraše deklaruota arkivyskupų ir vyskupų skyrimo procedūra tapo įprasta tik XV a. pabaigoje (atrodo, kad šią išvadą mokslininkė taiko tik Maskvos metropolijos, atsiradusios 1458 m. skilus Kijevo metropolijai, atveju)⁹². XIV a. duomenys rodo, kad jau tuo metu Kijevo metropolijos arkivyskupai ir vyskupai į atsilaisvinsią arkivyskupo arba vyskupo vietą rinkdavo tris kandidatus, o metropolitas pasirinkdavo vieną iš kandidatų ir suteikdavo jam laisvas pareigas⁹³. Apie 1414 m. Vladimiro vyskupo pareigas Gerasimui suteikė Kijevo metropolitas Fotijus po to, kai sušaukta metropolito ir jam pavaldžių arkivyskupų bei vyskupų bažnytiniame susirinkime (sobore) įvyko rinkimai į laisvas Vladimiro vyskupo pareigas⁹⁴. Tačiau tenka sutikti ir su M. Korogodinos bei kito šiuolaikinio rusų istoriko Boriso Čibisovo nuomone, kad XI–XV a. Kijevo metropolijos arkivyskupų ir vyskupų skyrimas priklausydavo nuo įvairių aplinkybių, o iniciatyvą skiriant juos tam tikrais atvejais galėjo rodyti ir pasauliečiai⁹⁵.

Taigi tikėtina, kad XIV a. pabaigoje – XV a. viduryje Smolensko vyskupai ir kiti Kijevo metropolijos vyskupai bei arkivyskupai būdavo skiriami atsižvelgiant į aptartame Kijevo metropolijos arkivyskupų ir vyskupų skyrimo kanoninės tvarkos apraše išdėstytas normas, tačiau dalis to meto Smolensko vyskupų (Nasonas, Gerasimas) veikiausiai buvo paskirti nesilaikant šių normų. Bet kuriuo atveju galime teigti, jog skiriant Kijevo metropolijos arkivyskopus ir vyskopus svarbiausias vaidmuo bent iki XV a. vidurio tekdavo Kijevo metropolitams. Tiesa, gali būti, jog paskirtus stačiatikių arkivyskopus ir vyskopus, vadovavusius LDK teritorijoje buvusioms Kijevo metropolijos arkivyskupijoms ir

⁹¹ С. В. Богданов, Отрывок Чина на избрание и поставление епископов в тексте летописей Новгородско-софийского круга, *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*, 2010, № 4 (42), с. 64.

⁹² М. В. Корогодина, Чин избрания и поставления епископов и канонические книги, *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*, 2011, № 2 (44), с. 117.

⁹³ В. Г. Васильевский, Записи о поставлении русских епископов при митрополите Феогносте в Ватиканском греческом сборнике, *Журнал Министерства народного просвещения*, 1888, ч. 255, 1888, февраль, с. 450–452.

⁹⁴ Архимандрит Макарий (Веретенников), *Митрополиты Древней Руси (X–XVI века)*, Москва, 2016, с. 606.

⁹⁵ М. В. Корогодина, Чин избрания..., с. 117; Б. И. Чибисов, Избрание епископов на Руси: каноны и практика (XII – первая треть XV в.), *Труды Института российской истории*, 2014, вып. 12, с. 30.

vyskupijoms, tvirtindavo Lietuvos didieji kunigaikščiai. XIV a. pabaigos – XV a. pirmos pusės Kijevo metropolitų sąsajos su Lietuvos valdovais⁹⁶, 1451 m. sausio 31 d. Lietuvos valdovo Kazimiero raštas, kuriuo šis oficialiai pripažino Joną Kijevo metropolitą⁹⁷, aiškiai patvirtina LDK vyravusią pasaulietinės valdžios viršenybę Stačiatikių bažnyčios atžvilgiu.

Atrodo, kad naujai išrinkti stačiatikių arkivyskupai ir vyskupai turėdavo prisiekti laikytis religinių dogmų ir paklusti Kijevo metropolitui. Iki šių dienų yra išlikęs raštiškas pavyzdys, pagal kurį kiekvienas naujai išrinktas arkivyskupas arba vyskupas turėjo prisiekti metropolitui⁹⁸. Šio pavyzdžio sukūrimo data ir vieta nežinoma. Sprendžiant pagal pavyzdžio tekstą ir jo publikacijos antraštėje nurodytus publikuotojų spėjamus duomenis (sukūrimo vietą ir datą), pavyzdys galėjo būti naudojamas Kijevo metropolijos skilimo 1458 m. išvakarėse arba vėliau atskiroje Maskvos metropolijoje. Net jeigu teisingas ir pastarasis variantas, Kijevo metropolijoje veikiausiai irgi egzistavo panašus ar net identiškas raštiškos priesaikos pavyzdys. Taip teigti leidžia 1459 m. datuojamas Maskvos metropolito Jonos, iki 1458 m. vadovavusio vieningai Kijevo metropolijai, raštas Smolensko vyskupui Misailui, kuriuo šis raginamas nepripažinti Kijevo metropolitą 1458 m. tapusio Grigaliaus Bulgaro valdžios. Šiame rašte užsimenama, jog Misailas ir kiti Jonos paskirti Kijevo metropolijos vyskupai bei arkivyskupai buvo pastarajam prisiekę⁹⁹. Ši aplinkybė Jonai buvo aktuali, nes aptariamo rašto pasirodymo metu jis nepripažino 1458 m. įvykusio Kijevo ir Maskvos metropolijų atskyrimo (save vadino „Kijevo ir visos Rusios metropolitą“¹⁰⁰) ir tikėjosi išsaugoti savo valdžią Kijevo metropolijos arkivyskupams bei vyskupams.

Istoriografijoje yra atkreiptas dėmesys į tai, kad Kijevo ir Maskvos metropolijų atskyrimas sudarė prielaidas autokefalinės LDK stačiatikių bažnyčios formavimosi procesui. Jo vienas pagrindinių bruožų buvo tai, kad Lietuvos didžiojo kunigaikščio pozicija renkant kandidatą į Kijevo metropolito pareigas tapo lemiama, o Konstantinopolio patriarcho įšventinimas atliko vis mažesnę vaidmenį ir laikui bėgant tapo tik formalumu¹⁰¹. XV a. pabaigoje ši tendencija jau buvo akivaizdi. Viename naratyviniame šaltinyje užsimenama, kad 1498 m. gegužės 30 d. „Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras

⁹⁶ Plačiau žr. A. Jurkevičius, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rusėniški regionai – tarp Rytų ir Vidurio Rytų Europos, *Lietuvos istorijos metraštis*. 2021/1, 2021, p. 35–36.

⁹⁷ *РИБ*, т. 6, ч. 1, док. № 67, стлб. 563–566.

⁹⁸ *Žr. Русский феодальный архив XIV – первой трети XVI века*, т. 1, подготовка текста А. И. Плигузова, Г. В. Семенченко, Л. Ф. Кузьминой, предисловие А. И. Плигузова, под редакцией В. И. Буганова, Москва, 1986, док. № 15, с. 95–96.

⁹⁹ О. А. Абеленцева, *min. veik.*, nr. 48, p. 426; *РФА*, док. № 24, с. 139.

¹⁰⁰ О. А. Абеленцева, *min. veik.*, nr. 48, p. 423; *РФА*, док. № 24, с. 137.

¹⁰¹ *Žr. R. Černius, Konfesinis ir politinis...*, p. 240–242.

davė Kijevo ir visos Rusios metropoliją su Smolensko vyskupija Smolensko vyskupui Juozapui¹⁰². Čia minimas naujasis Kijevo metropolitas Juozapas I Bulgarinovičius kaip Smolensko vyskupas šaltiniuose minimas nuo 1494 m.¹⁰³ Tad galima teigti, kad Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras, 1498 m. gegužės 30 d. paskirdamas Juozapą I Bulgari-
novičių Kijevo metropolitu, patvirtino anksčiau jo gautas Smolensko vyskupo pareigas.

Tiesioginių duomenų apie XV a. pabaigoje – 1514 m. pareigas ėjusią Smolensko vyskupų paskyrimo aplinkybes neturime. Tačiau aišku, kad Lietuvos didžiojo kunigaikščio įtakos skiriant Kijevo metropolitus išaugimas XV a. antroje pusėje turėjo lemti ir Kijevo metropolijos arkivyskupų bei vyskupų skyrimo tvarkos pokyčius. Labai tikėtina, kad Lietuvos didieji kunigaikščiai tuo metu ėmė patys skirti LDK stačiatikių arkivyskopus bei vyskopus, o Kijevo metropolitų ir jiems pavaldžių arkivyskupų bei vyskupų vaidmuo šioje procedūroje sumenko¹⁰⁴. Mūsų turimi duomenys apie kaimyninės Polocko vyskupijos (arkivyskupijos) bažnytinių pareigybių skyrimo tvarką rodo, kad XVI a. Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis ir vėlesni valdovai patys skirdavo Polocko arkivyskopus. Jie tai darė atsižvelgdami į LDK didikų ir Polocko žemės gyventojų, bet ne Kijevo metropolitų ar jiems pavaldžių bažnytinių pareigūnų poziciją¹⁰⁵.

Apie Smolensko žemės vienuolynų archimandritų ir igumenų skyrimo tvarką tiriamuoju laikotarpiu informacijos neturime. Tačiau galime remtis kanonų teisės ir su ja susijusiais šaltiniais, kurie buvo aktualūs Kijevo metropolijoje. Tiesa, minėti šaltiniai apie vienuolynų archimandritų ir igumenų skyrimo tvarką pateikia prieštaringus duomenis. Juridinio ir didaktinio pobūdžio tekstų rinkinyje *Мерило праведное* užsimenama, kad vienuolyne išrinktą igumeną arba archimandritą į pareigas paskiria vyskupas¹⁰⁶, o nomokanono „XIV titulų sintagma“ Mazurino redakcijoje minima, kad jausdamas artėjančią mirtį igumenas turi pats paskirti į savo vietą ką nors iš jam pavaldžių vienuolių¹⁰⁷. Be to, mums žinomas rašto, suteikiamo skiriamiems archimandritams, pavyzdys, iš kurio aiškėja, kad suteikti archimandrito pareigas galėjo ir Kijevo metropolitas¹⁰⁸. Paradoksalu, tačiau viename išlikusiame archimandritų skyrimo kanoninės tvarkos apraše (tokį pava-

¹⁰² *Супрасльская рукопись, содержащая новгородскую и киевскую сокращенные летописи*, Москва, 1836, с. 146: [...] великий князь Александръ Литовьскый даде митрополию Киевскую и вся Руси Иосифу епископу Смоленскому съ епископомъ Смоленскою.

¹⁰³ A. Jurkevičius, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės regioniniai valdžios elitai...*, p. 498.

¹⁰⁴ Žr. A. Borkowski, Wysłannicy patriarchy konstantynopolitańskiego na soborach w Rzeczypospolitej w XVI wieku, *Latopisy Akademii Supraskiej*, vol. 5: *Synody Cerkwi prawosławnej w I Rzeczypospolitej*, s. 104.

¹⁰⁵ Žr. A. Jurkevičius, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės regioniniai valdžios elitai...*, p. 206–208.

¹⁰⁶ *Мерило праведное...*, с. 282–283; XIV a. pergamentinis rankraštis *Мерило праведное*, РГБ ОР, ф. 304/1, № 15, л. 139об.–140.

¹⁰⁷ *Мазуринская Кормчая...*, с. 262.

¹⁰⁸ *РИБ*, т. 6, ч. 1, док. № 133, стлб. 911–913; *Сборник памятников...*, вып. 2, док. № V, с. 48.

dinimą lėmė paties šaltinio antraštė) apie tai, kas būtent turėtų rinkti ar skirti archimandritus, neužsimenama¹⁰⁹. Taip pat turėtume atsižvelgti ir į tai, kad tiriamuoju laikotarpiu katalikų ir stačiatikių vienuolynus, bažnyčias, cerkves LDK ir Lenkijoje fundavę arba globoję asmenys, remdamiesi patronato teise (*ius patronatus*), skirdavo jų bažnytinius pareigūnus. Taigi galima daryti išvadą, kad Smolensko žemės vienuolynų archimandritų ir igumenų skyrimo tvarka nebuvo unifikauta, kiekvieno vienuolyno archimandrito arba igumeno skyrimo tvarką turėjo lemti paties vienuolyno administravimo praktika.

Kiek daugiau informacijos yra apie Smolensko žemės cerkvių dvasininkų skyrimo tvarką. XV a. vidurio Kijevo metropolito Jonos rašte minima naujai paskirto Smolensko vyskupo pareiga šventinti Smolensko vyskupijos teritorijoje buvusias cerkves, iššventinti naujus dvasininkus¹¹⁰. Be to, apie Kijevo metropolijos arkivyskupų ir vyskupų teisę skirti savo vadovaujamose arkivyskupijose ir vyskupijose žemesnius dvasininkus – protopopus, šventikus, arkidiakonus ir diakonus – užsimenama nomokanone „XIV titulų sintagma“ ir įvairiuose kituose šaltiniuose¹¹¹. Kijevo metropolijos šventikų ir diakonų skyrimo kanoninės tvarkos aprašai¹¹², raštų, suteikiamų skiriamiems protopopams, šventikams, arkidiakonams ir diakonams, pavyzdžiai¹¹³ ir XIII a. pabaiga datuojami pamokymai iššventintiems stačiatikių šventikams¹¹⁴ liudija, kad protopopų, šventikų, arkidiakonų ir diakonų paruošimui ir deramam pareigų atlikimui buvo skiriama daug dėmesio. Tiesa, viename mišiole, šiuolaikinių mokslininkų datuojamame XVI a. trečiu ketvirčiu¹¹⁵, užsimenama, jog šventikus Kijevo metropolijoje skiria metropolitas¹¹⁶. Galbūt tokia prieštaringa šaltinių informacija rodo Kijevo metropolitų ir jiems pavaldžių arkivyskupų bei vyskupų prerogatyvų pokyčius XVI a. Taip pat įmanoma, jog Kijevo metropolitai skirdavo tik dalies cerkvių šventikus.

¹⁰⁹ XVI a. trečio ketvirčio mišiolas, LMAVB RS, f. 19, b. 206, l. 156v–158v.

¹¹⁰ О. А. А беленцева, min. veik., nr. 23, p. 365; *РФА*, т. 3, Приложение, док. № 11, с. 601.

¹¹¹ *Древнеславянская кормчая...*, т. 1, с. 62; *Мазуриная Кормчая...*, с. 495; *Мерило праведное...*, с. 192; XIV a. pergamentinis rankraštis *Мерило праведное*, РГБ ОР, ф. 304/1, № 15, л. 95об.; *РИБ*, т. 6, ч. 1, док. № 7, 133, стлб. 108, 914–918; *Сборник памятников...*, вып. 2, док. № V, с. 49–52; М. В. Ч и с т я к о в а, min. veik., p. 24, 27.

¹¹² Mums žinomi bendri stačiatikių šventikų ir diakonų skyrimo kanoninės tvarkos aprašai (*РИБ*, т. 6, ч. 1, док. № 131, стлб. 899–908; *Сборник памятников...*, вып. 2, док. № IV, с. 42–47), taip pat atskiri diakonų (XVI a. trečio ketvirčio mišiolas, LMAVB RS, f. 19, b. 206, l. 164–166; *Мазуриная Кормчая...*, с. 691–694) ir šventikų (XVI a. trečio ketvirčio mišiolas, LMAVB RS, f. 19, b. 206, l. 166–167v; *Мазуриная Кормчая...*, с. 694–697) skyrimo kanoninės tvarkos aprašai.

¹¹³ XVI a. trečio ketvirčio mišiolas, LMAVB RS, f. 19, b. 206, l. 159–159v, 160v–161; *РИБ*, т. 6, ч. 1, док. № 133, стлб. 914–918; *Сборник памятников...*, вып. 2, док. № V, с. 49–52.

¹¹⁴ *РИБ*, т. 6, ч. 1, док. № 7, стлб. 101–110.

¹¹⁵ *Кириллические рукописные книги...*, с. 71–72; С. Темчин, min. veik., p. 176; Н. Морозова, min. veik., p. 308.

¹¹⁶ XVI a. trečio ketvirčio mišiolas, LMAVB RS, f. 19, b. 206, l. 159–159v.

Verta prisiminti ir tai, jog tiriamuoju laikotarpiu katalikų ir stačiatikių vienuolynus, bažnyčias, cerkves LDK ir Lenkijoje fundavę arba globoję asmenys, remdamiesi patronato teise, skirdavo jų bažnytinius pareigūnus. Yra žinoma, jog Smolensko vyskupai suteikdavo teisę pasauliečiams patiems statyti arba atnaujinti cerkves, o jų dvasininkus atleisdavo nuo vyskupui priklausančių mokesčių mokėjimo. Be to, vyskupai įsipareigodavo nagrinėti tokių dvasininkų bylas patys asmeniškai, o ne per savo pareigūnus – dešimtininkus ir vietininkus¹¹⁷. Manytina, kad kuo įtakingesnis būdavo cerkvės patronas, tuo mažesnę įtaką Smolensko vyskupas turėdavo cerkvės administravimui. Tokią pačią prielaidą galima taikyti ir kalbant apie vienuolynus. Mūsų turimi duomenys apie įvairių LDK regionų cerkvių dvasininkų paskyrimus rodo, jog tiriamuoju laikotarpiu įtakingi cerkvių patronai patys skirdavo savo globojamų cerkvių dvasininkus. Antai 1508 m. kovo 30 d. Mstislavlio kunigaikštis Michailas Ivanovičius Zaslavskis-Mstislavskis skyrė Rasnos Šv. kankinio Fiodoro Tirono cerkvės šventiku Timofejų. Suteikties rašte minima, jog Timofejui šios pareigos suteikiamos tokiomis pačiomis sąlygomis kaip ir ankstesniems Michailo Ivanovičiaus Zaslavskio-Mstislavskio paskirtiems Rasnos Šv. kankinio Fiodoro Tirono cerkvės šventikams. Apie Kijevo metropolijos hierarchų sankciją Timofejui eiti Mstislavlio kunigaikščio jam suteiktas pareigas neužsimenama¹¹⁸. Tiriamuoju laikotarpiu taip galėjo būti skiriami ir Smolensko žemėje veikusių pasauliečių globojamų cerkvių dvasininkai. Taigi galima teigti, jog cerkvių dvasininkų skyrimo tvarka Smolensko žemėje priklausė nuo konkrečios cerkvės administravimo praktikos.

Išvados

Smolensko vyskupija ir pirmieji stačiatikių vienuolynai Smolenske buvo įkurti dar XII a. pirmoje pusėje. Tuo pačiu metu atsirado ir pirmieji Smolensko vyskupai bei Smolensko vienuolynų archimandritai ir igumenai. Pirmųjų cerkvių, kartu ir jas aptarnavusių dvasininkų atsiradimo laikas Smolenske nežinomas, visgi neabejotina, jog jos atsirado gerokai prieš XIV a. pabaigą. 1395–1514 m. Smolensko žemėje jau buvo susiformavęs platus vienuolynų ir cerkvių tinklas. Smolensko vyskupai ir kiti Stačiatikių bažnyčios pareigūnai tuo metu atliko svarbų vaidmenį Smolensko žemės gyvenime.

Smolensko vyskupų prerogatyvos buvo įvairios. Jie atliko teisėjų funkcijas, administravo bažnytinę Smolensko vyskupijos žemėvaldą, buvo atsakingi už tikinčiųjų sielovadą, išventindavo cerkves ir dvasininkus. Smolensko vyskupų, kaip ir kitų Kijevo metropolijos

¹¹⁷ АВАК, т. 13, док. № 5, с. 16–17.

¹¹⁸ *Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа*, т. 2, Вильна, 1867, док. № 7, с. 7.

vyskupų bei arkivyskupų, prerogatyvos buvo detaliam apibrėžtos kanonų teisės ir su ja susijusiose šaltiniuose. Apie Smolensko žemės vienuolynų archimandritų ir igumenų bei cerkvių dvasininkų prerogatyvas duomenų turime gerokai mažiau. Vienuolynų archimandritai ir igumenai vadovavo vienuolynams, atstovavo vienuolių interesams, administravo vienuolynų žemėvaldą ir pajamas, o cerkvių dvasininkai turėjo vadovauti pamaldoms, administruoti cerkvių žemėvaldą.

1395–1514 m., laikotarpiu, kai Smolensko žemė priklausė LDK, šios valstybės valdovai kišosi į Smolensko vyskupijos bažnytinius reikalus. Dalis Smolensko vyskupų XIV a. pabaigoje – XV a. pirmoje pusėje buvo paskirti proteguojant Lietuvos didiesiems kunigaikščiams. Visgi neabejotina, kad bent iki XV a. vidurio Smolensko vyskupas skirdavo būtent Kijevo metropolitai. Tikėtina, kad tuo metu Smolensko vyskupų skyrimo procedūroje dalyvaudavo ir kiti Kijevo metropolijos vyskupai bei arkivyskupai. Taip teigti leidžia mums žinomi Kijevo metropolitų raštai, taip pat kanonų teisės ir su ja susiję šaltiniai. Padėtis ėmė keistis XV a. antroje pusėje. Tuo metu Lietuvos didžiųjų kunigaikščių įtaka Kijevo metropolijos vidaus gyvenime ženkliai išaugo, jie XV a. pabaigoje – XVI a. patys ėmė skirti Kijevo metropolitus ir Kijevo metropolijos arkivyskopus bei vyskopus. Turimi duomenys leidžia teigti, jog ir Smolensko vyskupai, ėję pareigas XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje, galėjo būti paskirti ne Kijevo metropolitų, o Lietuvos didžiųjų kunigaikščių.

Smolensko žemės vienuolynų archimandritų ir igumenų bei cerkvių dvasininkų skyrimo tvarka 1395–1514 m. veikiausiai priklausė nuo konkretaus vienuolyno ir cerkvės administravimo praktikos. Tikėtina, kad kai kurių vienuolynų archimandritus ir igumenus rinkdavo patys vienuoliai, dalį vienuolynų archimandritų ir igumenų bei cerkvių dvasininkų galėjo skirti Smolensko vyskupai, Kijevo metropolitai, vienuolynų ir cerkvių globėjai.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Archiwum księżąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. T. 1: (1366–1506). Pod kierownictwem Z. L. Radziwińskiego, przy współudziale P. Skobielskiego i B. Gorczaka. Lwów: Drukarnia Instytutu Stauropigiańskiego, 1887.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Maskvos valstybės sutartys. 1449–1556 metai. Šaltinių publikacija. Sudarė, parengė, vertė M. Sirutavičius (serija: *Lietuvos užsienio politikos dokumentai. XIII–XVIII a.*). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. Vilnius: Versus aureus, 2016.

Lietuvos metraštis. Bychovco kronika (serija: *Lituanistinė biblioteka*. 10). Vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Jasas. Vilnius: Vaga, 1971.

Lietuvos Metrika, knyga nr. 3 (1440–1498), Užrašymų knyga 3. Parengė L. Anužytė ir A. Baliulis. Vilnius: Žara, 1998.

Lietuvos Metrika, knyga nr. 4 (1479–1491), Užrašymų knyga 4. Parengė L. Anužytė. Vilnius: Žara, 2004.

Lietuvos Metrika, knyga nr. 5 (1427–1506), Užrašymų knyga 5. Parengė A. Baliulis, A. Dubonis, D. Antanavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012.

Lietuvos Metrika, knyga nr. 6 (1494–1506), Užrašymų knyga 6. Parengė A. Baliulis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007.

Lietuvos Metrika, knyga nr. 8 (1499–1514), Užrašymų knyga 8. Parengė A. Baliulis, R. Firkovičius ir D. Antanavičius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.

Lietuvos Metrika, knyga nr. 25 (1387–1546), Užrašymų knyga 25. Parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею. Т. 13: *Акты Главного Литовского трибунала.* Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1886.

Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. Т. 1: (1340–1506). Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1846.

Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи Археографическою экспедициею Императорской Академии наук. Дополнены и изданы Высочайше учрежденною комиссиею. Т. 1: (1294–1598). Санктпетербург: Типография II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1836.

Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. Т. 2. Вильна: Печатня Губернского Правления, 1867.

Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. Т. 9. Вильна: Печатня О. Блюмовича, 1870.

ВАСИЛЬЕВСКИЙ, Василий Г. Записи о поставлении русских епископов при митрополите Феофане в Ватиканском греческом сборнике. *Журнал Министерства народного просвещения*, 1888, ч. 255, 1888, февраль, с. 445–463.

Древнерусские княжеские уставы, XI–XV вв. Подготовил Я. Н. Щапов. Москва: Наука, 1976.

Древнеславянская кормчая XIV титулов без толкований. Т. 1 = *Syntagma XIV titulorum sine scholiis secundum versionem palaeoslovenicam, adjecto textu graeco e vetustissimis codicibus manuscriptorum exarato.* Т. 1. Труд В. Н. Бенешевича, издание Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук / Consilio et auctoritate Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae edidit V. N. Beneševič. Санктпетербург: Типография Императорской Академии Наук / Petropoli: Typis Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae, 1906.

Иоасафовская летопись. Под редакцией А. А. Зимины. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1957.

Мазуринская Кормчая. Памятник межславянских культурных связей XIV–XVI вв. Исследование. Тексты. Издание подготовили Е. В. Белякова... [et al.]. Москва: Индрик, 2002.

Мерило праведное по рукописи XIV века. Издано под наблюдением и со вступительной статьей академика М. Н. Тихомирова. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1961.

МІКУЛЬСКІ, Юрій М. *Miscellanea z архіўных і бібліятэчных сховішчаў (XIV–XVII ст.). Беларускае даўніна. Гістарычны альманах*, 2015, вып. 2, с. 131–311.

МІКУЛЬСКИ, Юрій М. Miscellanea з архівних і бібліотечних сховищачаў (XV–XVIII ст.). *Беларуская даўніна. Studia et fontes*, 2016, вып. 3, с. 129–276.

Полное собрание русских летописей:

Т. 8, VII: *Продолжение летописи по Воскресенскому списку*. Санктпетербург: Типография Э. Праца, 1859.

Т. 12: *Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью*. Санктпетербург: Типография И. Н. Скороходова, 1901.

Т. 17: *Западнорусские летописи*. Санктпетербург: Типография М. А. Александрова, 1907.

Т. 18: *Симеоновская летопись*. Санктпетербург: Типография М. А. Александрова, 1913.

Т. 25: *Московский летописный свод конца XV века*. Москва, Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1949.

Т. 26: *Вологодско–Пермская летопись*. Москва, Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1959.

Т. 27: *Никаноровская летопись; Сокращенные летописные своды конца XV века*. Москва, Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1962.

Т. 28: *Летописный свод 1497 г.; Летописный свод 1518 г. (Уваровская летопись)*. Москва, Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1963.

Т. 35: *Летописи белорусско–литовские*. Москва: Наука, 1980.

Т. 37: *Устюжские и вологодские летописи XVI–XVIII вв.* Ленинград: Наука, Ленинградское отделение, 1982.

Полоцкие грамоты XIII – начала XVI века. Т. 1. Отв. ред. А. Л. Хорошкевич. Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2015.

ПРИСЕЛКОВ, Михаил Д. *Троицкая летопись. Реконструкция текста*. Москва, Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1950.

Рукописные книги собрания М. П. Погодина. Каталог. Вып. 1. Редакторы выпуска: О. В. Творогов, В. М. Загребин. Ленинград: Государственная ордена Трудового Красного Знамени Публичная библиотека им. М. Е. Салтыкова-Щедрина, 1988.

Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической комиссией. Т. 6: *Памятники древнерусского канонического права*. Ч. 1: (*Памятники XI–XV вв.*). Санкт Петербург: Типография Императорской Академии Наук, 1880.

Русская Летопись по Никонову списку. Изданная под смотрением Императорской Академии Наук. Ч. 5: *с 1407 до 1462 год*. Санктпетербург: при Императорской Академии Наук, 1789.

Русский феодальный архив XIV – первой трети XVI века. Т. 1. Подготовка текста А. И. Плигузова, Г. В. Семенченко, Л. Ф. Кузьминой, предисловие А. И. Плигузова, под редакцией В. И. Буганова. Москва: Институт истории СССР АН СССР, 1986.

Русский феодальный архив XIV – первой трети XVI века. Т. 3. Текст подготовлен А. И. Плигузовым, Г. В. Семенченко, Л. Ф. Кузьминой, под редакцией В. И. Буганова. Москва: Институт истории СССР АН СССР, 1987.

Русский феодальный архив XIV – первой трети XVI века (сер. *Studia historica*). Сост. А. И. Плигузов, подготовка текста А. И. Плигузов, научный ред. А. В. Кузьмин. Москва: Языки славянских культур, 2008.

Сборник Императорского русского исторического общества. Т. 35: Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским государством. Т. 1: (с 1487 по 1533 год). Под редакцией Г. Ф. Карпова. С. Петербург: Типография Ф. Елеонского и К^о, 1882.

Сборник памятников по истории церковного права, преимущественно русского, кончая временем Петра Великого. Вып. 2. Сост. В. Н. Бенешевич. Петроград: Типография Акц. О-ва Тип. Дела, 1914.

Супрасльская рукопись, содержащая новгородскую и киевскую сокращенные летописи. Москва: Синодальная типография, 1836.

ТУРИЛОВ, Анатолий А. „Правило и наказание о душегубстве“ и Послание митрополита Ионы Глезны вяземскому попу Давыду. In: *От древней Руси к России нового времени. Сборник статей. К 70-летию Анны Леонидовны Хорошкевич.* Сост. А. В. Юрасов, отв. ред. В. Л. Янин. Москва: Наука, 2003, с. 101–107.

ЧИСТЯКОВА, Марина В. Новонайденные отрывки из Кормчей в прологе Национального музея им. А. Шептицкого. *Slavistica Vilnensis*, 2020, vol. 65(1), с. 20–29.

BARONAS, Darius. *Trys Vilniaus kankiniai: istorija ir gyvenimas (istorinė studija ir šaltiniai)*. Vilnius: Aidai, 2000.

BARONAS, Darius. Stačiatikiai. In: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*. Sud. V. Ališauskas... [et al.]. Vilnius: Aidai, 2001, p. 674–689.

BLANUTSA, Andrii. Polityka ekonomiczna wielkiego kniazia litewskiego Witolda na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego po unii w Horodle – szkic problemu. In: *Unia w Horodle na tle stosunków polsko-litewskich. Od Krewa do Zaręczenia wzajemnego Obojga Narodów*. Pod redakcją S. Górzyńskiego. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015, s. 105–110.

BORKOWSKI, Andrzej. Wysłannicy patriarchy konstantynopolitańskiego na soborach w Rzeczypospolitej w XVI wieku. *Latopisy Akademii Supraskiej*, vol. 5: *Synody Cerkwi prawosławnej w I Rzeczypospolitej*, 2014, s. 103–120.

CHOMIK, Piotr. *Życie monastyczne w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI wieku*. Kraków: Avalon, 2013.

ČERNIUS, Remigijus. Konfesinis ir politinis XV a. pabaigos Bažnytinės Unijos aspektas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje. In: *Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*. Sud. A. Bumblauskas ir R. Petrauskas. Vilnius: Aidai, 1999, p. 235–262.

ČERNIUS, Remigijus. Bažnytinė unija. In: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*. Sud. V. Ališauskas... [et al.]. Vilnius: Aidai, 2001, p. 72–93.

ČERNIUS, Remigijus. Brastos bažnytinė unija ir jos istorinis kontekstas. In: MLODZIANOVSKIS, Andriejus. *Palaimintojo kankinio Juozapato, Polocko arkivyskupo, gyvenimo ir mirties simboliniai atvaizdai: šaltinis, vertimas ir studija*. Sud. J. Liškevičienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015, p. 329–400.

GIRKONTAS, Robertas. LDK stačiatikių bažnyčios ištakos. Kijevo metropolijos formavimosi ir struktūralizacijos X–XIII a. politinis aspektas. In: *Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono. Prof. Broniaus Dundulio atminimui*. Vyr. red. I. Valikonytė. Vilnius: Vaga, 2001, p. 43–66.

GRALA, Marcin. *Biskupi i władcy świeccy Rusi w orbicie politycznych wpływów Moskwy doby metropolity Cypriana (Historia, Hereditas, Ecclesia. T. 9. Seria pod redakcją A. Bruzdzińskiego i T. Graffa)*. Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2020.

JURKEVIČIUS, Andrius. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės regioniniai valdžios elitai: Smolensko, Polocko ir Vitebsko žemių atvejai (1392–1579 m.): Daktaro disertacija*. Vilnius, 2019.

JURKEVIČIUS, Andrius. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rusėniški regionai – tarp Rytų ir Vidurio Rytų Europos. *Lietuvos istorijos metraštis. 2021/1*, 2021, p. 29–57.

KARIKOVAS, Vitalijus. Kormčaja kniga. In: *Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. X: Khmerai–Krelle. I–X tomo papildymai*. Mokslinė redakcinė taryba: pirmininkas – J. Tumelis... [et al.]. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006, p. 622.

KLOVAS, Mindaugas. Privačios fundacijos ir donacijos stačiatikių cerkvėms bei vienuolynams Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje. In: *Istorijos šaltinių tyrimai. T. 6. Sud. A. Dubonis*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, p. 101–142.

MIRONOWICZ, Antoni. *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003.

MIRONOWICZ, Antoni. *Biskupstwo Turowsko-Pińskie w XI–XVI wieku*. Białystok: Trans Humana, 2011.

WAUGH, Daniel C. Religion and Regional Identities: the Case of Viatka and the Miracle-Working Icon of St. Nicholas Velikoretskii. In: *Die Geschichte Russlands im 16. und 17. Jahrhundert aus der Perspektive seiner Regionen*. Hrsg. von Andreas Kappeler (ser. *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*. Bd. 63). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2004, S. 259–278.

АБЕЛЕНЦЕВА, Ольга А. *Митрополит Иона и установление автокефалии Русской Церкви*. Москва–С.-Петербург: Альянс-Архео, 2009.

АЛЕКСЕЕВ, Леонид В. Домен Ростислава Смоленского. In: *Средневековая Русь*. Редкол.: Г. К. Вагнер, Д. С. Лихачев (предс.), П. А. Раппопорт. Москва: Наука, 1976, с. 53–59.

АЛЕКСЕЕВ, Леонид В. *Смоленская земля в IX–XIII вв. Очерки истории Смоленщины и Восточной Белоруссии*. Москва: Наука, 1980.

АРХИМАНДРИТ МАКАРИЙ (ВЕРЕТЕННИКОВ). *Митрополиты Древней Руси (X–XVI века)*. Москва: Издательство Сретенского монастыря, 2016.

БЕДНОВ, Василий А. *Православная церковь в Польше и Литве (по Volumina Legum)*. Минск: Лучи Софии, 2002.

БЕЛЯКОВА, Елена В. Список Московской Духовной Академии, «Кормчая Ивана Волка Курицына». In: *Мазуринская Кормчая. Памятник межславянских культурных связей XIV–XVI вв. Исследование. Тексты*. Издание подготовили Е. В. Белякова... [et al.]. Москва: Индрик, 2002, с. 91–93.

БЕЛЯКОВА, Елена В. Поучение новопоставленному священнику в восточнославянской традиции. *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*, 2015, № 3 (61), с. 14–15.

БОГДАНОВ, Сергей В. Отрывок Чина на избрание и поставление епископов в тексте летописей Новгородско-софийского круга. *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*, 2010, № 4 (42), с. 56–69.

БОЧЕК, Павел. Митрополит Киприан – защитник Православной Церкви в Восточной Европе в конце XIV – начале XV веков. *Latopisy Akademii Supraskiej*, vol. 5: *Synody Cerkwi prawosławnej w I Rzeczypospolitej*, 2014, s. 57–70.

ВАРОНИН, Василь. Полацкія архіепіскапы першай паловы XVI стагоддзя (біяграфічныя матэрыялы). *Silva rerum nova: Штудыі ў гонар 70-годдзя Георгія Я. Галенчанкі*. Рэд. калегія: А. Дзярновіч (адказны сакратар)... [et al.]. Вільня–Мінск: Aidai–Athenaeum, 2009, с. 60–67.

ВЕРШИНIN, Константин В. *Мерило Праведное в истории древнерусской книжности и права*. Москва; Санкт-Петербург: Нестор-История, 2019.

ВОРОНИН, Василий А. К проблеме взаимоотношений православных и католиков в Великом княжестве Литовском в конце XIV – середине XVI в. *Исторический вестник*, т. 7 (154): *Литва, Русь и Польша XIII–XVI вв.*, 2014, с. 136–159.

КАПРАЛЬ, Мирон. Смолянин Гермула у Львові в 1467 році. *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 2010, вип. 45, с. 545–550.

Кириллические рукописные книги, хранящиеся в Вильнюсе. Каталог. Сост. Н. Морозова. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

КОРОГОДИНА, Мария В. Чин избрания и поставления епископов и канонические книги. *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*, 2011, № 2 (44), с. 113–117.

КОРОГОДИНА, Мария В. *Кормчая книга в Галиции (XVI – начало XVII века)*. Санкт-Петербург: Библиотека Российской академии наук, 2015.

КРОМ, Михаил М. *Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в.* (сер. *Исторические исследования*). Издание второе, исправленное и дополненное. Москва: Квадрига; Объединенная редакция МВД России, 2010.

МЕЙЕНДОРФ, Иван. *Византия и Московская Русь* (сер. *История. География. Этнография*). Москва: Ломоносовъ, 2021.

МКУЛЬСКИ, Юрий М. Гісторыя іконы Божай Маці Менскай (да XVIII ст.). *Беларуская даўніна*, 2014, вып. 1, с. 59–96.

МОРОЗОВА, Надежда. Сводный каталог кириллических рукописных книг, хранящихся в Литве: Предварительные материалы. *Slavistica Vilnensis*, 2016, vol. 61, с. 257–366.

ПИСАРЕВ, Семен П. *Княжеская местность и храм князей в Смоленске. Историко-археологическое исследование в связи с историей Смоленска*. Смоленск: Типо-Литография Ф. В. Зельдович, 1894.

ПЛИГУЗОВ, Андрей И., СЕМЕНЧЕНКО, Георгий В. Неопубликованные грамоты из Сборника ГИМ, Увар. 512. In: *Русский феодальный архив XIV – первой трети XVI века*. Т. 3. Текст подготовлен А. И. Плигузовым, Г. В. Семенченко, Л. Ф. Кузьминой, под редакцией В. И. Буганова. Москва: Институт истории СССР АН СССР, 1987, с. 595–599.

ПОЛЕХОВ, Сергей. *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века*. Москва: Индрик, 2015.

Полоцкие грамоты XIII – начала XVI века. Т. 2. Отв. ред. А. Л. Хорошкевич. Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2015.

СЕДОВ, Валентин В. *Сельские поселения центральных районов Смоленской земли (VIII–XV вв.)* (сер. *Материалы и исследования по археологии СССР*. № 92). Москва, Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1960.

СИРЕНОВ, Алексей В. «Святая Русь»: сакрализация отечественного прошлого и русских земель в культуре Московской Руси XVI–XVIII вв. In: *Религия и русь, XV–XVIII вв.*

(сер. *Post-Древняя Русь: у истоков наций Нового времени*). Отв. сост., отв. ред. серии А. В. Доронин. Москва: Политическая энциклопедия, 2020, с. 352–368.

Смоленщина в документах Литовской метрики первой половины XVII в. Владельцы и их маетности (сер. Библиотека журнала «Край Смоленский»). Автор-сост. В. А. Прохоров, ред. Ю. Н. Шорин. Смоленск: Край Смоленский, 2017.

ТЕМЧИН, Сергей. Рукописи кимбаровского собрания Супрасльского Благовещенского монастыря (1532–1557 гг.). *Кnygotyra*, 2010, t. 54, p. 173–185.

ТРОФИМОВСКИЙ, Николай В. *Историко-статистическое описание Смоленской епархии*. Санктпетербург: Типография духовного журнала «Странник», 1864.

ТУРИЛОВ, Анатолий А. „Правило и наказание о душегубстве“ и Послание митрополита Ионы Глезны вяземскому попу Давыду. In: *От древней Руси к России нового времени. Сборник статей. К 70-летию Анны Леонидовны Хорошкевич*. Сост. А. В. Юрасов, отв. ред. В. Л. Янин. Москва: Наука, 2003, с. 101–107.

УЛЬЯНОВСЬКИЙ, Василь І. *Історія церкви та релігійної думки в Україні. У трьох книгах*. Кн. 1: *Середина XV – кінець XVI століття*. Київ: Либідь, 1994.

ЧИБИСОВ, Борис И. Избрание епископов на Руси: каноны и практика (XII – первая треть XV в.). *Труды Института российской истории*, 2014, вып. 12, с. 29–42.

ЩАПОВ, Ярослав Н. *Государство и церковь Древней Руси X–XIII вв.* Москва: Наука, 1989.

ECCLESIASTICAL OFFICIALS OF THE LAND OF SMOLENSK FROM 1395 TO 1514

Summary

ANDRIUS JURKEVIČIUS

In the article, we discuss the ecclesiastical officials (bishops of Smolensk, archimandrites and *ihumens* of monasteries, clergymen of churches – priests and deacons) in the Land of Smolensk, their prerogatives, and the nomination procedure between 1395 and 1514, when the Land of Smolensk belonged to the Grand Duchy of Lithuania. We managed to find out that the diocese of Smolensk and the first monasteries in Smolensk were established in the first half of the thirteenth century. It was the same time when the first bishops of Smolensk, archimandrites and *ihumens* of monasteries in Smolensk appeared. It is not known when the first churches in Smolensk were built but they must have been established long before the end of the fourteenth century. The bishops of Smolensk had a number of prerogatives related to judicial responsibilities, administration of ecclesiastical land tenure, pastoral care of the believers in the diocese of Smolensk, and consecration of churches and clergymen. Archimandrites and *ihumens* of monasteries were responsible for the management of monasteries, representation of monks, administration of land

tenure and income of monasteries, while the clergymen of churches had to hold services and administer land tenure of churches. Appointments of some bishops of Smolensk were influenced by the grand dukes of Lithuania at the end of the fourteenth century-the first half of the fifteenth century. There is no doubt, however, that at that time the bishops of Smolensk were appointed by the metropolitans of Kiev. It is likely that other bishops that had been subordinate to the metropolitans of Kiev had participated in the procedure of the nomination of the bishops of Smolensk. The situation started to change from the second half of the fifteenth century, when the influence of the grand dukes of Lithuania in the metropolitan area of Kyiv increased significantly, and in the late fifteenth-the sixteenth century they started to nominate the metropolitans of Kiev and the bishops that were subordinate to the metropolitans of Kiev themselves. Late in the fifteenth-early in the sixteenth century, the bishops of Smolensk must have also been appointed not by the metropolitans of Kiev but by the grand dukes of Lithuania. The procedure of the nomination of archimandrites and *ihumens* of monasteries, clergymen of churches in the Land of Smolensk between 1395 and 1514 probably depended on the administrative practices of individual monasteries and churches. In some cases, archimandrites and *ihumens* of monasteries must have been elected by local monks, and some archimandrites, *ihumens*, and clergymen of churches must have been appointed by the bishops of Smolensk, the metropolitans of Kiev, and the benefactors of monasteries and churches.

Gauta 2022 m. sausio mėn.

Priimta 2022 m. kovo mėn.

Andrius Jurkevičius – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos skyriaus mokslo darbuotojas. Pagrindinės mokslinių interesų kryptys: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rusėniški regionai XIII–XVI a., Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės geopolitinė padėtis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Maskvos valstybės (Rusijos) santykiai.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Tiltų g. 17, Vilnius, LT-01101

El. paštas: andrius.jurkevicius1989@gmail.com.

